

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Haridusteaduste instituut
Eripedagoogika õppekava

Maarja Vahter

KÄÄNDEVORMIDE MOODUSTUSOSKUS 3-4- AASTASTEL LASTEL

bakalaureusetöö

Juhendaja: Signe Raudik

Läbiv pealkiri: Käänevormide moodustamine 3-4- aastastel lastel

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Signe Raudik (BA)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Airi Niilo (BA)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2016

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli kontrollida koostamisel oleva 3-4 aastaste Eesti laste kõne hindamise testi ülesannete sobivust käändevormide moodustusoskuse uurimiseks ning välja selgitada 3-4-aastaste eakohase kõnearenguga laste käändevormide kasutamisoskus. Uurimuses osales 60 eakohase kõnearenguga last vanuses 3-4 aastat, kes käisid Kuressaare ja Viljandi linna lasteaedades. Lapsi uuriti individuaalselt ning mõõtvahendiks oli test, mis sisaldas ülesandeid lause mõistmise ja -loome ning tegu- ja nimisõnade, käände- ja pöördvormide kasutusoskuse selgitamiseks. Käesolevas töös keskenduti käändevormide uurimisele. Uurimuse tulemused näitasid, et testiülesanded eristavad kahte vanusegruppi (3-aastased ja 4-aastased) omavahel. Kõige edukamalt kasutasid mõlemad vanusegrupid ainsuse alaleütleva käände vorme, kõige vähem edukalt aga ainsuse ilmaütleva ning mitmuse osastava käände vorme. Lisaks selgitati välja mõlemas vanuserühmas enim esinenud veatüübid.

Märksõnad: morfoloogia, käändevormid, eakohane kõne areng

Abstract

Case formation skill of 3-4 years old children

The aim of the present study was to examine how does the tasks of 3-4 years old Estonian children's speech evaluation test which is being compiled, fit for examining the case forms and also to ascertain the skills of using the case forms amongst 3-4 years old children. The participants of the study were 60 children, 3-4 years old with age-appropriate speech development, from Kuressaare and Viljandi city kindergartens. All children were examined individually, using the test which included the tasks examining the skills of understanding and creating the sentence, skills of using verbs and verb inflections, nouns and case forms. The present study is focused on examining the case forms. The results revealed that the tasks of the test distinguish the age groups (3-years old and 4-years old). Both age groups were most successful in using the forms of allative singular and the least successful in using the forms of the abessive singular and partitive plural. Also the most frequently appearing mistakes of both age groups were ascertained.

Keywords: morphology, case forms, age-appropriate speech development

Sisukord

Kokkuvõte	2
Abstract	2
Sissejuhatus	4
<i>Sõnavormi mõiste ja koostis</i>	4
<i>Käändevormide moodustamine</i>	5
<i>Käändevormide omandamine ja kasutamine eelkooliealistel lastel</i>	9
<i>Kokkuvõte</i>	12
<i>Uurimuse eesmärk ja hüpoteesid</i>	12
Meetod	13
<i>Valim</i>	13
<i>Mõõtevahendid</i>	13
<i>Protseduur</i>	14
<i>Kodeerimine ja andmetöötlus</i>	14
Tulemused	15
<i>Käändevormide moodustamine</i>	15
Arutelu	23
Tänu sõnad	26
Autorsuse kinnitus	27
Kasutatud kirjandus	28
LISAD	30

Sissejuhatus

Käändevormide moodustamisoskuse kujunemine on üks osa lapse kõne arengust. Sõnavormide kasutamise vajadus on seotud lauselise kõne arenguga. Lause grammatiline vormistamine annab aluse selleks, et oleks võimalik täisväärtuslikult suhelda (Hallap & Padrik, 2008).

3-4 aasta vanuses on oluline hinnata laste kõne arengu erinevaid valdkondi, sealhulgas käändevormide moodustusoskust. Selles vanuses peaks emakeel olema valdavas osas omandatud (Tulviste, 2008). Ka kõikide käändevormide valdamiseni peaks laps olema jõudnud 3-aastaselt (Karlep, 1998). Käesolev uurimus on üks osa teisest pilootuuringust, mis on aluseks 3-4 aastaste Eesti laste kõne hindamise standardiseeritud testi lõpliku versiooni koostamisele. Bakalaureusetöö eesmärk on kontrollida koostamisel oleva 3-4-aastaste Eesti laste kõne hindamise testi ülesannete sobivust käändevormide moodustusoskuse uurimiseks ning välja selgitada 3-4-aastaste eakohase kõnearenguga laste käändevormide kasutamisoskus.

Varasemalt on käändevormide moodustamisoskust eakohase kõnearenguga 3-4-aastastel lastel uurinud Tuul (2014), omastava ja osastava käändevormi osas. Nimisõna tüve- ja grammatiliste morfeemide kasutamist eakohase arenguga, kuid 5- ja 6-aastastel lastel on uurinud Raidsalu & Sarapuu (2007). Mitmed käändevormide kasutamisoskust käsitlevad uurimused hõlmavad spetsiifilise kõnearengupuudega, motoorse alaaliaga ning primaarse ja sekundaarse alakõnega lapsi vanuses 4-6 aastat (Heina, 2011; Sülla, 2011; Raidsalu, 2010).

Sõnavormi mõiste ja koostis

Keelt defineeritakse kui keerukat märgisüsteemi, mis on inimestele vajalik eelkõige suhtlemise eesmärgil (Hint, 1998; Erelt, Erelt & Ross, 2007). Keele põhiülesandeks on Ehala (2001) sõnul informatsiooni edastamine, mida saab teha sümbolite abil, milleks on tähendusi kandvad keelemärgid. Keele põhimärkideks nimetatakse sõnu (Karlsson, 2002). Sõna kui keelemärki iseloomustab Hindi (2004) sõnul see, et ta omab tähendust ning esineb hääliku- või tähejärjendina. Ehala (2001) toob lisaks esile, et keelemärkideks on ka sõnatüved ning tunnused ja lõpud. Ühel sõnal võib olla mitmeid erinevaid vorme (sõnavorme) (nt *õde*, *õe*, *õesse*), mis omavad küll samasugust sõnatähendust, kuid mille erisus seisneb erinevas grammatilises tähenduses (Erelt et al., 2007).

Sõnavorm koosneb ühest või mitmest järjestikusest morfeemist (Karlep, 1998). Mitme morfeemi puhul muutub oluliseks nende järjestus, mis ei ole juhuslik, vaid järgib morfotaktika reegleid. Morfeemi nimetatakse keele kõige väiksemaks tähendust kandvaks üksuseks (Erelt et al., 2007). Tähendus, mida morfeem kannab, võib olla leksikaalne (kandjaks tüvimorfeemid

ehk tüved) või grammatiline (kandjaks tunnusmorfeemid ehk tunnused) (Hint, 1998; Erelt et al., 2007). Käändsõna puhul on grammatilisteks morfeemideks käändelõpud ja mitmuse tunnus ning omadussõnadel ka keskvõrde tunnus (Ehala, 2001). Tüve tähendus ehk sõna leksikaalne tähendus on kõigis sõna muutevormides sama (näiteks sõna *auto* tähendus muutevormides *auto*, *autost*, *autoga*, *autosid*). Grammatilised tähendused lisanduvad leksikaalsele tähendusele ning on vajalikud sõnavormide lauseteks seostamiseks (Hint, 2004).

Hindi (1998) sõnul on morfeemi mõiste üldistus. See tähendab, et sama tähendusega morfeem võib esineda mitmel erineval kujul, omades seega erinevaid morfeemivariante ehk allomorfe (Hint, 1998; Erelt et al., 2007). Mitu allomorfi võib olla nii sõnatüvel (nt *õpik* – *õpiku*) kui ka grammatilistel morfeemidel (nt osastava lõpp *puu/d*, *se/da*, *aasta/t*) (Peebo, 1997).

Käändevormide moodustamine

Eesti keelt nimetatakse vormide poolest rikkaks keeleks (Peebo, 1997). Võrreldes indoeuroopa keeltega on eesti keeles rohkem käändeid (Ehala, Habicht, Kehayov & Zabrodskaja, 2014). Lisaks muudab eesti keele käändesüsteemi keeruliseks see, et ühe käände tunnusel võib olla mitu erinevat allomorfi (Argus, 2009). Keskmine vormide arv muutuvatel sõnadel on eesti keeles 33 vormi (Peebo, 1997). Eri vorme saab moodustada muutuvatest sõnadest, lisades neile tunnuseid ja lõppe. Käändelõppe on võimalik lisada käändsõnadele, mille hulka kuuluvad nimisõnad (substantiivid), omadussõnad (adjektiivid), arvsõnad (numeraalid) ning asesõnad (pronoomenid) (Ehala, 2001). Käändsõnade vastavat muutmist nimetatakse käänamiseks ehk deklioneerimiseks (Hint, 2004).

Käändsõna morfoloogilisteks kategooriateks on arvu kategooria ja käände kategooria (Hint, 2004). Kääne ehk kaasus väljendab lauses nimisõna(fraasi) süntaktilisi ja semantilisi funktsioone. Arv ehk numerus viitab asjade, olendite jms hulgale. Arvukategooria omab kahte liiget: ainsus ehk singular, mis eristab üht asja vastandatuna kahele või enamale (nt *raamat*). Teatud juhtudel võib ainsus väljendada aga ka kogumit asjadest (nt *Hunt on suurim kiskjaline*). Teiseks arvukategooria liikmeks on mitmus ehk pluural, mis vastupidiselt ainsusele eristab kaht või enamat asja vastandatuna ühele (nt *raamatud*). Selline arvuvastandus puudutab vaid loendatavaid nimisõnu. Arvukategooria liikme ainsuse puhul tunnus puudub. Kuid mitmust võib väljendada de-mitmusena, vokaalmitmusena või koos osastava käände tunnusega formatiivis *sid* (nt *pesa/sid*). Mitmuse vormistik võib ka puududa, seda näiteks mõningate asesõnade puhul. De-mitmus liitub alati tüvele ning omab kolme morfeemivarianti (*d*, *de*, *te*). Variant *d* esineb ainult nimetavas käändes, ülejäänud käänetes (välja arvatud osastav kääne)

esinevad variandid *de* ja *te*. Kumb neist variantidest sõnas esineb, sõltub sõnatüübist. Vokaalmitmus saab esineda teatud sõnatüüpide puhul ning enamasti osastavas käändes, kuid võimalik on esinemine ka teistes käänetes, välja arvatud nimetavas käändes. Vokaalmitmus võib esineda kahel viisil, mille valik sõltub sõnatüübist. I-mitmuse puhul on mitmuse tunnuseks tüvele liituv *i*. Juhul kui mitmuse tunnus *i* on aga sulandunud tüvesse, siis on tegemist tüvemitmusega (Erelt et al., 2007).

Eesti keele käänded jagunevad abstraktseteks ehk grammatilisteks ja konkreetseteks ehk semantilisteks kääneteks (Erelt et al., 2007). Käesolevas töös uuritakse mitmuse nimetava, ainsuse ja mitmuse osastava, samuti ainsuse seest-, alale-, alaltütleva ning ainsuse ilmaütleva ja kaasaütleva käände vormide moodustamist. Neist nimetav (nominatiiv) ja osastav (partitiiv) kuuluvad abstraktsete ehk grammatiliste käänete hulka, mis kannavad üldist laadi grammatilisi tähendusi (aluse, sihitise jms tähendust) ja annavad lauses edasi sõnadevahelisi seoseid (Erelt et al., 2007; Ehala et al., 2014). Seestütlev, alaleütlev, alaltütlev, ilmaütlev ja kaasaütlev kääne kuuluvad konkreetsete ehk semantiliste käänete hulka, mis on kitsamalt piiritletavate tähenduste kandjateks (Erelt et al., 2007). Võrreldes grammatiliste käänetega on nende käänete kasutus keeles väiksem ning moodustamine lihtsam, kuna käändelõpp liitub sõnale ning on nii ainsuses kui mitmuses sama (Ehala et al., 2014). Enamus semantilisi käändeid omavad ühte käändetunnust, milleks on seestütleva käände puhul (*-st*), alaltütleva (*-lt*), ilmaütleva (*-ta*), kaasaütleva (*-ga*). Alaleütleva käände tunnusel on kaks morfeemivarianti (*-le*, *-lle*) (Erelt et al., 2007).

Nimetav kääne on üks tuumkäänetest. (Ehala et al., 2014). Selle käände peamiseks funktsiooniks on vormistada täisalust (nt *Lind istub pesal*) (Erelt et al., 2007). Kuid käändevorm võib omada mitmeid erinevaid tähendusi (Hallap & Padrik, 2008). Nii on ka nimetaval käändel mitmeid muid funktsioone, sealhulgas alusele lähedaste lauseliikmete (näiteks alusega ühilduva öeldistäite) vormistamine (nt *Ilm on ilus.*), eeslisandi vormistamine (nt *Küsi seda härra Tammelt*), liitsõna täiendosa vormistamine (nt *kuld kell*). Käändetunnus nimetaval käändel puudub (Erelt et al., 2007).

Ainsuse nimetavat käänet on Erelt et al. (2007) käsitlenud kui algvormi. Ka Kaalep (2009) leiab, et kuna ainsuse nimetav on sagedasti esinev vorm, siis on see käändsõna algvormiks sobilik. Algvormi fonoloogiline ehitus (tema silpide arv, välde ja lõpufoneem) määrab (lisaks sõna liitelisele ehitusele) ära selle, kuidas sõna muutub (Erelt et al., 2007). Nii fonoloogiliste kui morfoloogiliste tunnuste alusel jaotatakse sõnad muutkondadesse ning sõnatüüpidesse, mille tundmine on sõna korrektse muutmise abiks (Peebo, 1997; Erelt et al., 2007).

Osastav kääne kuulub samuti tuumkäänete hulka (Ehala et al., 2014). See kääne väljendab piiritlematust või osalisust, vormistades näiteks osasihitist (nt *Mari luges raamatut*) või osaalust (nt *Põrandal vedeles prahti*). Lisaks vormistab osastav kääne ka osasihitise sarnast aja- või kvantumimäärust (nt *Juhtunust polnud möödunud veel tundi*), osaöeldistäidet (nt *Jüri on meie helgemaid päid*), hulgasõna laiendit (nt Toas oli kolm *inimest*) ja mitmuslikku lisandit (nt Juku, klassi *hullemaid pröökameid*). Osastava käände tunnusel on neli morfeemivarianti (*t, d, 0, da*), kusjuures ainsuses võivad esineda kõik nimetatud variandid (valik sõltub sõnatüübist), kuid mitmuses vaid *d* ja *0* (olenevalt sõna vokaalmitmuse tüübist). Enamasti kasutatakse vokaalmitmuse puudumise korral morfeemivarianti *-sid* (nt *ratsu/sid*). (Erelt et al., 2007). Morfeemivariandi *0* tõttu võib näiteks pesa-tüüpi sõnade puhul esineda grammatilise homonüümia nähtus, mille puhul sama sõna erinevad käändevormid on samasugused (näiteks *suur kala, suure kala, suurt kala*) (Hint, 2004).

Nii ainsuse kui ka mitmuse osastav on ühed käändsõna põhivormid (lisaks ainsuse ja mitmuse omastavale (genitiivile) ning ainsuse lühikesele sisseütlevale). Põhivormid on nad seetõttu, et neid ei saa moodustada teiste vormide alusel, vaid iga sõnatüübi puhul on vajalik teada vastavaid reegleid. Kolm põhivormi: mitmuse osastav, ainsuse ja mitmuse omastav on aluseks, et moodustada käändsõna teisi vorme (Erelt et al., 2007). Põhivormid on sagedasti kasutatavad ning sagedamini esinevate vormide alusel moodustatakse harvem esinevaid vorme (Kaalep, 2010). Nii näiteks on ainsuse omastav aluseks mitmuse nimetava ning ainsuse käänete, alates (sse-tunnuselisest) sisseütlevast, moodustamisel ning mitmuse omastav aluseks de-mitmuse vormidele (v.a mitmuse nimetav) (Erelt et al., 2007). Moodustades *-i* mitmuse käändeid (alates sisseütlevast), lähtutakse mitmuse osastavast (nt *sipelga/i/d – sipelga/i/s*, d-lõpp asendatakse vastava käände lõpuga) (Peebo, 1997). Kaalep (2009) sõnul on ka ainsuse osastav kääne aluseks teatud vormide moodustamisel, nagu näiteks ainsuse lühike sisseütlev ja mitmuse osastav. Ta nimetab, et ainsuse osastava vormi põhjal valitakse nii mitmuse osastava lõpuformatiiv ning teatud juhtudel ka tüvevariant. Peebo (1997) märgib, et ainsuse osastaval on tihti seos ka mitmuse omastavaga, näiteks kui sõnal on t-lõpuline ainsuse osastav, siis on tal mitmuse osastavas tunnus *-te* (nt *harjutus/t – harjutus/te*) ning mitmetes tüüpides omavad ainsuse osastav ja mitmuse omastav sama tüvevarianti.

Semantiliste käänete hulgas eristatakse eraldiseisva rühmana kohasuhteid väljendavaid kohakäändeid. Seestütlev kääne (elatiiv) kuulub sisekohakäänete hulka, mis väljendavad kinnise ruumiga seotud kohasuhteid. Seestütlev kääne väljendab peamiselt lähtekohta (nt *Tulin linnast*), algusaega (nt *Ootasin teda hommikust õhtuni*) ja lähteseisundit (nt *Poiss toibus minestusest*), ning seda nimetatakse seda ka lähtekäändeks (Erelt et al., 2007).

Alaleütlev kääne (allatiiv) ja alaltütlev kääne (ablatiiv) väljendavad samuti kohasuhteid ning kuuluvad kohakäänete, täpsemalt väliskohakäänete hulka. Nad väljendavad kohasuhteid, mis on seotud avatud pinnaga. Alaleütlev kääne, mida nimetatakse ka sihikäändeks, väljendab peamiselt sihtkohta (nt *Mari sõitis välismaale*), tähtaega (nt *Koosolek viidi üle neljapäevale*), tulemusseisundit (nt *Kisub vihmale*), adressaati (nt *Mari rääkis Jürile kõik ära*) ja kogejat (nt *Mulle meeldib siin elada*). Alaltütlevat käänat nimetatakse ka lähtekäändeks ning selle abil väljendatakse enamasti lähtekohta (nt *Mari saabus välismaalt*) ning teate või asja allikat (nt *Laenasin sõbralt raamatu*) (Erelt et al., 2007).

Ilmaütlev kääne (abessiiv) ja kaasaütlev kääne (komitatiiv) on semantilised käänded, kuid nad ei kuulu kohakäänete vaid erikäänete hulka (Erelt et al., 2007). Erisus kohakäänetest seisneb selles, et kohakäänetes leiab omadussõnalise laiendi lisamisel selle ühildumine põhisõnaga (nt *rohelisele lauale*), mida aga erikäänete puhul (v.a saav kääne) ei toimu (nt *rohelise lauani*). Kaasaütlev kääne on oma kujunemisaja poolest eesti keeles noorim kääne (Ehala et al., 2014). Ilmaütleva käände jaoks on ta vastandkääne, väljendades peamiselt koos- või kaasasolu või ka vahendit (nt *Mees kaevas labidaga maad*). Ilmaütleva käändega aga näidatakse millegi (kaaslase või kaasakantava eseme, vahendi, viisi või seisundi) puudumist. Teisalt võib ilmaolu olla käsitletud ka kui omadust (nt *prillideta mees*) (Erelt et al., 2007).

Igas käändsõnavormis on esindatud käände- ja arvukategooria liige. Näiteks *siilil* väljendab ainsust ja alalütlevat käänat (Erelt et al., 2007). Kokku võib igal käändsõnal olla vähemalt 28 käändevormi, kuna eesti keeles on 14 käänat, mis esinevad nii ainsuse kui mitmuse vormis. Kuid paralleelvormide moodustamise võimaluse tõttu (nt *nuge* või *nugasid*) võib teatud sõnatüüpide puhul olla käändevorme ka rohkem. Lisaks esineb ka sõnu, millel on vähem vorme, kuna nad omavad vaid ainsuse vormi (nt *ilu*) või ainult mitmuse vormi (*leetrid*) (Ehala et al., 2014).

Käände- ja arvukategooria liikmete vormitunnused liituvad sõnatüvele kindlas järjekorras: tüvele järgneb arv ning arvule kääne (nt *siili/de/st*). Liitumine ei ole aga alati mitte selgepiiriline. Morfeemide kombineerumiseks on kaks võimalust: aglutinatsioon ja fleksioon (ehk fusioon) (Erelt et al., 2007). Sarnaselt teistele soome-ugri keeltele, kasutatakse Eesti keeles palju aglutinatsiooni (Hint, 2004). Aglutinatsiooni puhul liidetakse morfeemid üksteisele nii, et säiluvad nendevahelised selged piirid (Erelt et al., 2007). Käändsõna vormide puhul liituvad morfeemid enamasti sel viisil, kuid mõningates sõnatüüpides liituvad tunnused ka fusiivselt (Argus, 2008). Semantilised käänded (v.a sisseütleva käände lühike vorm) moodustatakse valdavalt aglutinatiivselt, lisades omastava tüvele käändelõpu, kuid tuumkäänded moodustatakse valdavalt flektiivselt (Argus, 2009, Ehala et al., 2014). Näiteks moodustatakse

flektiivselt paljude käändsõnade puhul nii ainsuse omastav kui ka ainsuse ja mitmuse osastav kääne (nt tüvemitmuse vormid *sõpru*, *kasse*, *pilvi*) (Ehala, 2001, Karlsson, 2002). Fusioonile viitavad jagamatud morfid (mitmuse osastav *kalu*, kus *-u* väljendab nii mitmust kui ka osastavat) (Karlsson, 2002). Eesti keel on niisiis aglutineeriv, kuid omab ka flektiivseid jooni (Karlsson, 2002; Ehala, 2001). Fleksiooni puhul morfeemid mõjutavad üksteist, näiteks sulandudes teineteisesse. Aset võib leida tüve sulandumine tunnusega, moodustades vormitüve (nt mitmusevorm *jalgu*) või sulanduvad kaks tunnust (nt *ema/sid*). Muutused võivad toimuda ka sõnatüve sees (vrd *jala/s*, *jalga/des*) või ainult tunnuste piires, näiteks võib sama tunnus esineda erinevates vormides (vrd *raamatu/te*, *raamatu/i/d*) (Erelt et al., 2007). Sõnatüvega toimuvad muutused võivad olla kahesugused: astmevahelduslikud (laadivahelduslikud või vältevahelduslikud) või mitteastmevahelduslikud (muutused tüve lõpuhäälikutes) (Peebo, 1997).

Käändevormide omandamine ja kasutamine eelkooliealistel lastel

Inimesel on bioloogiline kaasasündinud keelevõime, mis teeb keel(t)e omandamise võimalikuks. Emakeel ehk esimene keel omandatakse loomupäraselt, eeldusel, et on olemas suhtlemisvõimalus (Karlsson, 2002). Keel avaldub peamiselt suulise kõne kaudu (Hint, 1998; Erelt et al., 2007). Karlsson (2002) sõnul läheb esimese keele suulise kõne omandamiseks aega 3-6 aastat. 6-ndal eluaastal hakkab muuhulgas lõpule jõudma ka morfoloogiline areng (Leiwo, 1993).

Kõne arengu perioodi vanuses 11 kuud kuni teise eluaasta lõpuni nimetatakse grammatikaeelseks perioodiks ning perioodi teise eluaasta lõpust kuni 9-10 eluaastani grammatika omandamise perioodiks (Karlep, 1998). Grammatilise vormi kasutamisele eelneb selle mõistmine (Hallap & Padrik, 2008). Mõistmine puudutab arusaamist vastavatest suhetest (objekt, koht, aeg jne) keskkonnas. Peale selle on vajalik, et laps eristaks morfeeme, mis leiab esialgu küll aset ebateadlikult (Karlep, 2008). Lisaks rõhutab Leiwo (1993) lühiajalise mälu tähtsust, mille arenemisel salvestatakse sinna lisaks leksikaalsetele üksustele ka kuuldu grammatilist poolt, millele järgneb grammatikareeglite salvestamine pikaajalisse mälu.

Esialgu grammatilised morfeemid lapse kõnest puuduvad, ning esimesed laused moodustab laps nn. „telegrammistilis“ (Leiwo, 1993). Ka Argus (2004) leiab, et ühesõnaliste lausete moodustamise perioodil muutetunnuseid sõnade lõpus sageli ei ole. Üheks põhjuseks, miks muutetunnused puuduvad, võib olla see, et kõnetakt on kahesilbiline, mistõttu ka lapse väljendite pikkus jääb teatud ajaperioodil kahe silbi piiridesse. Sel perioodil kasutab laps algvorme, misjärel ilmuvad kasutusse osastava ning sisseütleva käände vormid (lõputa osastav,

lühike sisseütlev). Osastava ja sisseütleva käände vormide varajane omandamine on seotud sellega, et need võimaldavad sündmuste ning tegevuste juhtimist.

Sõnavormide kasutus saab alguse 2-aastaselt, kui algab baaslause ehk tuumlause kasutamine. Vajadus sõnavormide kasutamiseks tekib lauselise kõne arenedes. Süntaks ja sõnavormide omandamine on tihedalt seotud - sõnavormid omandatakse süntaksi kaudu (Hallap & Padrik, 2008). Vormimoodustuse aktiivne areng algabki siis, kui lauses on juba üle kahe sõne. Vormid, mille pikkus ei ületa kaks silpi (nt *lilli*) omandatakse varem kui kolmesilbilised vormid (nt *kartuleid*) (Argus, 2008). Algul on vormide kasutus juhuslik, sõnad esinevad üldjuhul 1-3 vormis, milleks on lisaks algvormile tihti ka omastava käände vorm (Hallap & Padrik, 2008). Esialgu vaid ühes vormis olevale sõnale lisandub juurde teisi vorme ning kui sõna esineb juba mitmes käändevormis, on tekkinud mitmeliikmelised miniparadigmad (Argus, 2004).

Grammatiliste vormide omandamisel on oluline analoogia tajumine - laps hakkab leidma ja tajuma analoogiat ning selle alusel grammatilisi vorme moodustama. Grammatiliselt saavad tähistatud eelkõige lapse poolt kergemini märgatavad tunnused ja seosed ümbritsevate nähtuste vahel: kuuluvus, objektisuhe ja koht (Padrik & Hallap, 2008). Argus (2004) märgib varem omandatavate käändevormidena nimetatavat käänat (märgib tegevussubjekti), osastavat, omastavat (märgib objekti), kaasaütlevat (märgib vahendit) ja kohakäändeid (märgivad kohta). Üks käändevorm võib aga omada mitmeid erinevaid tähendusi. Laps ei omanda korraga neid kõiki, vaid aegamööda (Hallap & Padrik, 2008). Seejuures väljendatakse objekti- ja ruumisuhteid enne ajasuhete väljendamist (nt esialgu alalütlev kääne koha märkimiseks: *laual* ja edaspidi kuuluvuse ja aja väljendamiseks: *emal*, *päeval*) (Karlep, 1998; Hallap & Padrik, 2008).

Lisaks kasutussagedusele mängib käändevormide omandamisel rolli ka nende keerulisus tähendusliku ja vormilise poole osas. Lapse jaoks kergesti arusaadava tähendusega on näiteks nimisõnade nimetava käände ainsus ja mitmus, kohakäänded, kaasaütlev ja osastav kääne. Lõpuvariantide rohkus muudab keerukaks osastava käände, kuid samas on kergendavaks teguriks käände omandamisel see, et seda käänat kasutatakse tihti. Tähenduselt on lihtne mitmuse vorm (Hallap, Padrik, 2008). Mitmuse sõnavormid tulevad lapse kõnesse aga hiljem kui ainsuse sõnavormid (Karlep, 1998). Argus (2004) täheldas mitmusevormide kasutust uuritavate laste kõnes samaaegselt kui ilmusid kõnesse esimesed sisseütleva käände vormid. Seejuures leidis Argus (2004), et tüvemitmuse vormid (nt *lilli*) tulevad kõnesse varem kui aglutinatiivselt moodustatud vormid (nt *kartule-i-d*).

Grammatilise vormi omandamine ei toimu koheselt vaid võtab aega (Hallap & Padrik,

2008). Esialgu kasutab laps omandatud reeglit eranditeta (nt *mängin – mängida, loeda, jooda*). Omandades seejärel ka paralleelsed variandid, toimub kasutus vahelduvalt kord õigesti kord valesti (nt *loen, lugen*). Selliseid vigu võib teha laps vormi kasutuses ka veel 4.-5- eluaastal (Karlep, 1998; Hallap & Padrik, 2008).

Kohakäänete hulgast omandab laps kõigepealt sisekohakäänded. Kohakäänete seast seestütlev ning alaltütlev omandatakse hiljem kui teised kohakäänded, mille üheks põhjuseks võib olla nende vormide vähene esinemine hoidjakeeles, võrreldes teiste kohakäänete vormide esinemissagedusega (Argus, 2004). Väliskohakäänete osas on Argus (2004) leidnud, et uuritud lapsed kasutasid esimesi väliskohakäändevorme vormistamaks valdaja rolli ning kohta.

Erikäänete (saav, rajav, olev, ilmaütlev, kaasaütlev) seast kasutasid Argus (2004) poolt uuritud lapsed esimese käändevormina kaasaütlevat käänat (nt *bussiga, emmega*, vanuses 1,7; 1,8) ning ta seostab selle käände varajast omandamist sellega, et on võimalik väljendada vahendi ning kaaslaste rolli.

Käändevormide lisandudes ainsuse nimetava käände vormide osakaal kõnes väheneb, jõudes vanuses 2;0-2;1 püsima jäävale tasemele (Argus, 2004). Kolmandal eluaastal hakkab laps kasutama enamusi muutevorme, kuid mitte veel kõigis funktsioonides (Karlep, 1998). 3-aastaselt valdab laps enamasti juba kõiki käändevorme, kasutades neid baaslausetes ja laiendatud lihtlauses. Lisaks mõistab laps selles vanuses juba paremini ka grammatilisi tähendusi (Hallap & Padrik, 2008).

Astmevahelduslike sõnatüvede kasutamine tuleb lapse kõnesse hiljem, kui sõnalõpud ja muud grammatilised morfeemid (Karlep, 1998). Aglutinatiivselt moodustatud vormide omandamine on fusiivselt moodustatud vormide omandamisest lihtsam. Teatud vältevaheldusmallide omandamine võib aga siiski ennetada käändelõppude ja muutetunnuste omandamist, näiteks nõrgeneva tüvega ühesilbiliste noomenite vormimoodustuse puhul. Küll aga valmistab vormimoodustus esialgu raskusi juhul, kui muutused toimuvad tüve lõpuhäälikutes (lõpuvaheldus). Kõige keerulisem on vormimoodustus konsonandiga lõppevate noomenite lõpuvaheldusmallide puhul. Lõpuvaheldus tekitab raskusi lõpumuutuste rohkuse tõttu ning lõpuvahelduse vormide moodustamise tehnika, mis seisneb lõpuhäälikute järjekorra vahetamises, raske omandatavuse tõttu (Argus, 2008).

Neljandal eluaastal kasutab laps muutevorme aina enamates võimalikes funktsioonides (Karlep, 1998). Harvem esinevad sõnavormid tulevad kasutusele 5-aastaselt ning ka nimisõna enamus käändevorme mitmuses (nt *kõrgetele kuuskedele*). Lisaks ühildatakse sõnu arvus ja käändes (*nüride pliiatsitega*, mitte *nüri pliiatsitega*). Saava ning rajava käände vorme kasutab laps kõnes õigesti 6-aastaselt. Kõikides funktsioonides kõike käändevorme kasutab laps 7-

aastaselt (nt saav kääne aja tähistamiseks, alaleütlev kääne viisi tähistamiseks) ning ei eksi ka enam laadivahelduslike sõnade tüvede, osastava ja sisseütleva käände lõpuvariantide kasutamisel (Hallap & Padrik, 2008).

Kokkuvõte

Eesti keeles omavad sõna muutevormid olulist tähtsust, kuna nende abil väljendatakse lauses sõnadevahelisi seoseid ja suhteid (Hint, 1998). Grammatika baasoskuste omandamine toimub kolmandal eluaastal (Karlep, 1998). Sõnavormide omandamine on seejuures tihedalt seotud süntaksiga ning analoogia tajumisega (Hallap & Padrik, 2008). Käändevormide omandamise järjekord sõltub nende kasutussagedusest, tähendusliku ja vormilise poole keerulisusest, lisaks võib üks käändevorm omada erinevaid tähendusi, mis omandatakse samuti aegamööda (Hallap & Padrik, 2008:39; Argus, 2008). Grammatika omandamine on pikaajaline protsess, mis kestab eakohase kõnearengu puhul kuni 9-10 eluaastani (Karlep, 1998).

Uurimuse eesmärk ja hüpoteesid

Uurimuse eesmärgiks on kontrollida koostamisel oleva 3-4- aastaste Eesti laste kõne hindamise testi ülesannete sobivust käändevormide moodustusoskuse uurimiseks ning välja selgitada 3-4- aastaste eakohase kõnearenguga laste käändevormide kasutamisoskus.

Töö eesmärgist tulenevad uurimisküsimused on:

- 1) Milliste käändevormide kasutamisel on 3-4-aastaste laste tulemused edukad ja millistel vähemedukad?
- 2) Milliste käändevormide kasutamisel erinevad kahe vanuserühma tulemused oluliselt?
- 3) Kas ja millised testiülesanded eristavad lapsi vanusegrupi piires – kas ülesannetega on võimalik eristada edukaid ja vähemedukamaid lapsi?
- 4) Millised veatüübid esinevad 3-aastastel ja 4-aastastel lastel käändevormide moodustamisel kõige sagedamini?

Püstitati järgmine hüpotees:

- 1) Testiülesanded eristavad kahte vanusegruppi (3-aastased ja 4-aastased) omavahel.

Meetod

Valim

Uuringus osales 60 last vanuses 3-4 aastat. Lapsed jagati kahte vanuserühma: 3-aastased (2 aastat 11 kuud – 3 aastat 5 kuud) ja 4-aastased (3 aastat 6 kuud – 4 aastat 5 kuud). Kolme-aastaste laste vanuserühma kuuluvaid lapsi osales uuringus 30 ning nelja-aastaste laste vanuserühma kuuluvaid lapsi osales uuringus samuti 30.

Uuritud lapsed käisid Kuressaare ja Viljandi linna lasteaedades. Käesoleva töö autor viis uuringu läbi 30 lapsega, kellest 15 last kuulusid 3-aastaste vanuserühma ning 15 last 4-aastaste vanuserühma. Ülejäänud andmed saadi teiselt uurijalt.

Valimiskriteeriumiks oli, et lapsed oleksid eakohase kõnearenguga. Hinnangu laste kõnearengu kohta andsid ning lapsi valimi hulka soovitasid nende lasteaiaõpetajad. Samuti oli valiku aluseks asjaolu, et lapsed ei vajanud logopeedilist abi. Valitud lapsed olid pärit üksikeelsetest perekondadest ning nende emakeeleks oli eesti keel.

Mõõtevahendid

Laste uurimiseks kasutati Tartu Ülikooli eripedagoogika osakonnas õppejõudude Marika Padriku, Merit Hallapi ja Signe Raudiku poolt välja töötatava 3-4 aastaste laste kõne hindamise testi ülesandeid. Test koosnes kahest osast: 1) lauseloome ja -mõistmise uurimine (osa A) 2) tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördvormide kasutuse uurimine (osa B).

Lauseloomet ja -mõistmist uurivaid ülesandeid oli kokku viis. Neist kaks ülesannet olid suunatud lausungi tähenduse mõistmise uurimisele ning kolm ülesannet lauseloomeoskuse uurimisele. Lausungi tähenduse mõistmise uurimine toimus asjadega tegutsedes korralduste täitmise kaudu. Lauseloomeoskuse uurimisel oli vastavalt ülesandele ette nähtud lause moodustamine uurija tegevuse alusel, lause järelekordamine ning lause muutmine (eitava kõne kasutamine).

Vahenditena kasutati testi esimese osa (osa A) läbiviimisel mänguasju (lennuk, auto, konn, jännes jne), esemeid ja pildimaterjali ning testi teise osa (osa B) läbiviimisel tegevuspilte, aplikatsioone ning mänguasju (jänese kujulised näpunukud ja konn).

Käesolevas töös analüüsitakse vaid käändevormide kasutuse kohta kogutud andmeid, mis on kogutud testi osa B abil. Uuritakse mitmuse nimetava, ainsuse ja mitmuse osastava, ainsuse seest-, alale-, alalt-, ilma- ning kaasaütleva käände moodustusoskust. Uurimisvahendi metoodika on esitatud töö lisas 1. Uuritav keelematerjal ei sisaldanud laadivahelduslikke sõnu. Kasutatud tegevuspildid ning aplikatsioonid on esitatud lisas 2.

Protseduur

Eelpool nimetatud testiülesannetega testiti individuaalselt kõiki uuringus osalenud lapsi. Testimine toimus lasteaias ning viidi läbi hästi valgustatud, lapse jaoks tuttavas ning vaikses ruumis. Testimise juures ei viibinud teisi isikuid peale testija ja uuringus osaleva lapse. Testimine viidi iga lapse puhul läbi ühes osas ning kogu testi läbiviimine võttis aega umbes 45 minutit.

Uurimuse läbiviimisel vestles uurija lapsega mängulise tegevuse käigus. Testi esimese osa (osa A), lauseloome ja mõistmise uurimise ülesannete puhul andis uurija enne iga ülesande sooritamist lapsele juhised või esitas näiteid. Vajadusel kasutati abistavaid võtteid (juhise või näite kordamine). Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine (osa B) toimus tegevuspiltide (8 tegevuspilti) ja aplikatsioonide (seente aplikatsioonid ja väikesed toiduainete pildid) abil. Uurija vaatas koos lapsega pilte, millel kujutatud tegelaste: jänku Jussi ja jänku Juta tegemised ühe päeva jooksul ning esitas küsimusi piltidel kujutatud esemete, olendite (nt lammas) ja tegevuste kohta, suunates seeläbi last kasutama testis ettenähtud keelematerjali (tegu- ja nimisõnu, käände- ja pöördevorme). Eesmärgil suunata last uuritavat keelematerjali kasutama, kasutati lisaks küsimustele ka mängulist tegevust (mänguasjade kasutamine testimise käigus ja liigutuste imiteerimine tegevuste näitlikustamiseks – ujumisliigutused, ronimisliigutused, käte kuivatamise imiteerimine). Vajadusel kasutati abistavaid võtteid (näiteks osutamine pildil kujutatule).

Kodeerimine ja andmetöötlus

Laste vastused protokolliti (lisa 3) ja kodeeriti vastavalt kodeerimisjuhendile. Kuna käesolevas töös uuriti käändevormide moodustusoskust, siis on töö lisana esitatud kodeerimisjuhend (lisa 4) käändevormide moodustamisega seotud vastuste kohta, mis on kogutud tegu- ja nimisõnade ning käände ja pöördevormide kasutust uuriva testiosa abil. Laste poolt antud vastused loeti kokkuvõtlikult õigeteks või valedeks. Kõik vastused koondati nende analüüsimiseks tabelisse, kus õiged vastused said märgitud 1 punktiga ning valed vastused 0 punktiga. Valesid vastuseid nimetatakse tulemuste analüüsi osas ka veatüüpideks. Andmete töötlemiseks kasutati programmi Microsoft Excel 2016.

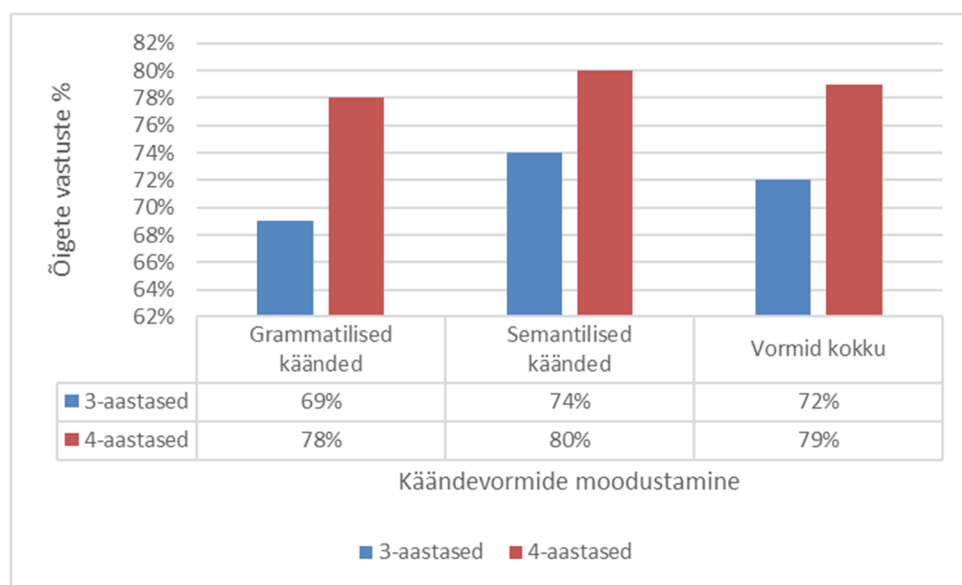
Tulemused

Käändevormide moodustamine

Järgnevalt analüüsitakse kahe vanusegrupi (3-aastaste ja 4-aastaste) laste käändevormide moodustusoskust, keskendudes vanusegruppide võrdlusele.

Abstraktsetest ehk grammatilistest käänetest uuriti ainsuse ja mitmuse osastava ning mitmuse nimetava käände moodustusoskust. Konkreetsetest ehk semantilistest käänetest olid uurimuses esindatud ainsuse seestütlev (sisekohakääne), ainsuse alaleütlev ja ainsuse alaltütlev kääne (väliskohakäänded) ning ainsuse ilmaütlev ja kaasaütlev kääne (erikäänded).

Õigete vastuste protsentuaalset osakaalu analüüsides nähtus, et 4-aastaste laste tulemused käändevormide moodustamisel olid kokkuvõtlikult paremad kui 3-aastaste laste tulemused. Ka kokkuvõtlikult grammatiliste käänete osas ja semantiliste käänete osas edestasid 4-aastased õigete vastuste osakaalu poolest 3-aastaste vanusegruppi. Seejuures osutus mõlemale vanusegrupile kergemaks semantiliste käänete kasutus ning raskemaks grammatiliste käänete kasutus (*joonis 1*).

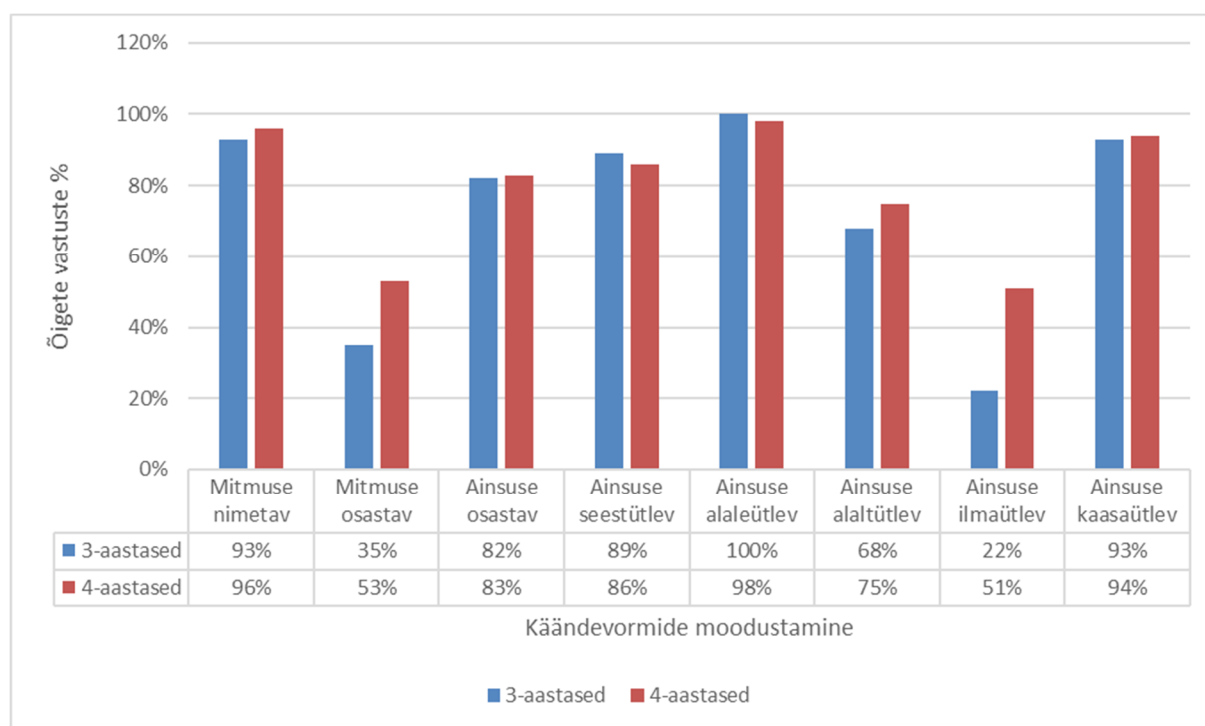

Joonis 1. Käändevormide moodustamise tulemused.

Märkus: Grammatilised käänded: Ainsuse ja mitmuse osastav, mitmuse nimetav. Semantilised käänded: ainsuse seestütlev, ainsuse alale- ja alaltütlev, ainsuse ilmaütlev ja kaasaütlev.

Analüüsides õigete vastuste osakaalu alusel kõiki käändeid eraldi ning võrreldes tulemusi omavahel (*joonis 2*), ilmnes, et kõige edukamalt moodustasid mõlema vanusegrupi lapsed ainsuse alaleütlevat käänet. Üle 90% õigeid vastuseid andsid mõlemad vanusegrupid ka mitmuse nimetava ja ainsuse kaasaütleva vormide moodustamisel. Kõige keerulisemaks osutus ainsuse ilmaütleva vormide moodustamine. Lisaks eristus teistest käänetest vähese

õigete vastuste protsendi poolest mõlema vanusegrupi puhul ka mitmuse osastav kääne. Enamuse käänete puhul moodustasid 4-aastased lapsed rohkem õigeid vorme kui 3-aastased, kuid mõnede käänete osas esines vastupidine tulemus. Tulemused näitasid, et 3-aastased lapsed moodustasid ainsuse alaleütleva ning ainsuse seestütleva käände puhul veidi rohkem õigeid vorme kui 4-aastased.

Joonis 2. Käändevormide moodustamise tulemused käänete kaupa.

Selleks, et selgitada, kas kahe vanusegrupi (3-aastaste ja 4-aastaste) tulemused on statistiliselt oluliselt erinevad, teostati T-test. Selgus, et üldtulemuste osas (kõik uuritud käändevormid kokku) olid vanusegruppide tulemused statistiliselt oluliselt erinevad ($p = 0,03$). Samuti grammatiliste käänete osas (grammatiliste käänete vormid kokku) ($p = 0,04$). Vanusegruppide tulemusi võrreldi ka eraldi kõigi käänete ja käändevormide moodustamise osas. Statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$) ilmnes mitmuse osastava käände ($p = 0,04$) ning ainsuse ilmaütleva käände ($p = 0,004$) moodustamise tulemuste puhul. Statistiliselt oluline erinevus esines: *redelita* ($p = 0,014$), *tassita* ($p = 0,001$), *õunu* ($p = 0,032$), *pirne* ($p = 0,001$).

Tabel 1. Vanusegruppide keskmised ja standardhälbed. Statistiliselt oluline erinevus vanusegruppide vahel.

	3-aastased				4-aastased				
	M	SD	Min	Max	M	SD	Min	Max	
Grammatilised käänded	7,60	1,79	3	11	8,53	1,61	6	11	*
Semantilised käänded	11,87	2,22	7	16	12,87	2,87	6	16	
Kõik vormid	19,47	3,07	12	27	21,4	3,73	13	26	*
Mitm. nimetav	3,70	0,70	1	4	3,83	0,38	3	4	
Mitm. osastav	1,40	1,19	0	4	2,10	1,40	0	4	*
Ains. osastav	2,50	0,63	1	3	2,60	0,56	1	3	
Ains. seestütlev	2,67	0,76	0	3	2,57	0,86	0	3	
Ains. alaleütlev	3,00	0,00	3	3	2,93	0,25	2	3	*
Ains. alaltütlev	2,73	1,48	0	4	3,00	1,31	0	4	
Ains. ilmaütlev	0,67	0,84	0	3	1,53	1,33	0	3	
Ains. kaasaütlev	2,80	0,55	1	3	2,83	0,46	1	3	

Märkus: M – aritmeetiline keskmine, SD – standardhälve, Min – väikseim tulemus, Max – suurim tulemus, * $p < 0,05$. Võimalike õigete vastuste arv igal lapsel: kõik vormid kokku 27, grammatilised käänded 11 (mitm. nimetav, mitm. ja ains. osastav), semantilised käänded 16 (ainsuse seest-, alale-, alalt-, ilma- ja kaasaütlev).

Aritmeetilise keskmise ja standardhälbe alusel, mis on esitatud *Tabelis 1*, jagati lapsed edukusgruppidesse: edukad, keskmised, nõrgad (*Tabel 2*). Vastavalt edukusgruppi kuuluvate laste protsentuaalsele osakaalule selgitati, kas ülesanded eristavad lapsi rühma piires.

Tabel 2. Edukusgrupid (%) käändevormide kasutamisel

	3-aastased			4-aastased		
	Edukad	Keskmised	Nõrgad	Edukad	Keskmised	Nõrgad
Gramm. Käänded	13,33	76,67	10,00	10,00	76,67	13,33
Semant. käänded	10,00	73,33	16,67	23,33	66,67	10,00
Kõik vormid	13,33	73,33	13,33	13,33	73,33	13,33
Mitmuse nimetav	0,00	93,33	6,67	0,00	83,33	16,67
Mitmuse osastav	16,67	56,67	26,67	23,33	63,33	13,33
Ainsuse osastav	0,00	93,33	6,67	0,00	63,33	36,67
Ainsuse seestütlev	0,00	90,00	10,00	0,00	90,00	10,00
Ainsuse alaleütlev	0,00	100,00	0,00	0,00	93,33	6,67
Ainsuse alaltütlev	0,00	66,67	33,33	0,00	80,00	20,00
Ainsuse ilmaütlev	16,67	83,33	0,00	36,67	26,67	36,67
Ainsuse kaasaütlev	0,00	86,67	13,33	0,00	86,67	13,33

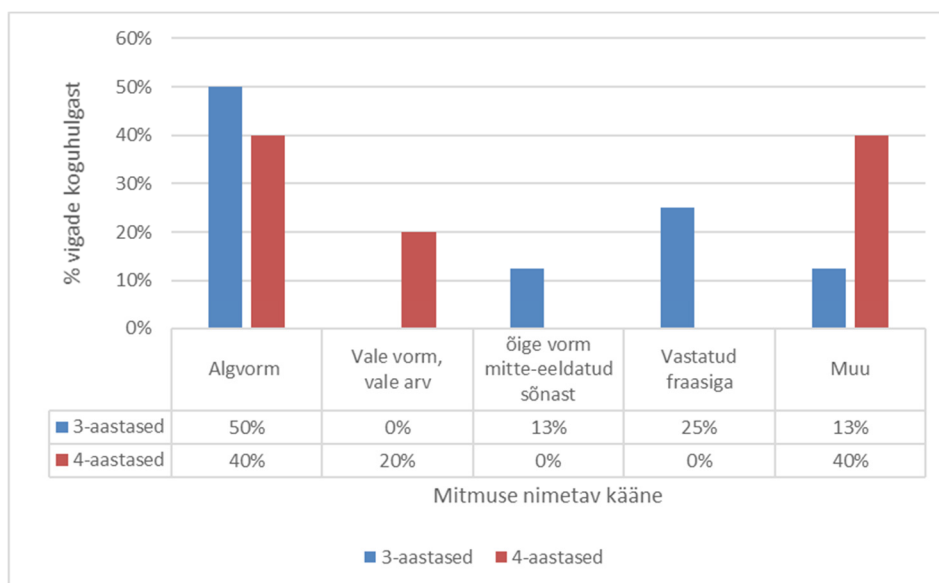
Märkus: Edukad $> M + SD$; $M - SD <$ keskmised $< M + SD$; nõrgad $< M - SD$

Tabeli 2 andmete alusel nähtub, et kokkuvõtlikult kõikide vormide, grammatiliste käänete kui ka semantiliste käänete puhul esineb mõlema vanusegrupi hulgas hea varieeruvus. Eraldi käänete kaupa on nii 3-aastaste kui ka 4-aastaste hulgas varieeruvus hea mitmuse

osastava käände puhul ning 4-aastaste vanuserühmas ka ainsuse ilmaütleva käände puhul. Ainsuse alaleütleva käände puhul 3-aastaste vanusegrupis varieeruvus puudub. Ülejäänud käänete puhul (sh ains. ilmaütlev, 3-aastased) ei ole head varieeruvust, kuna puudub edukate rühm või nõrkade rühm (ains. ilmaütlev, 3-aastased).

Laste poolt käändevormide moodustamisel antud valesid vastuseid analüüsiti. Leiti veatüübid, mida käändevormide moodustamisel tehti. Veatüübid on esitatud kodeerimisjuhendis (lisa 4). Veatüübi „muu” alla loeti veatüübid, mida esines väga vähe (1-3 korda kõigi vigade hulgast). Järgnevatelt joonistelt nähtub, millised olid käändevormide moodustamisel esinenud veatüübid, käänete kaupa. Veatüüpide esinemissagedust (%) arvutati konkreetse käände vormide moodustamisel tehtud vigade koguhulgast.

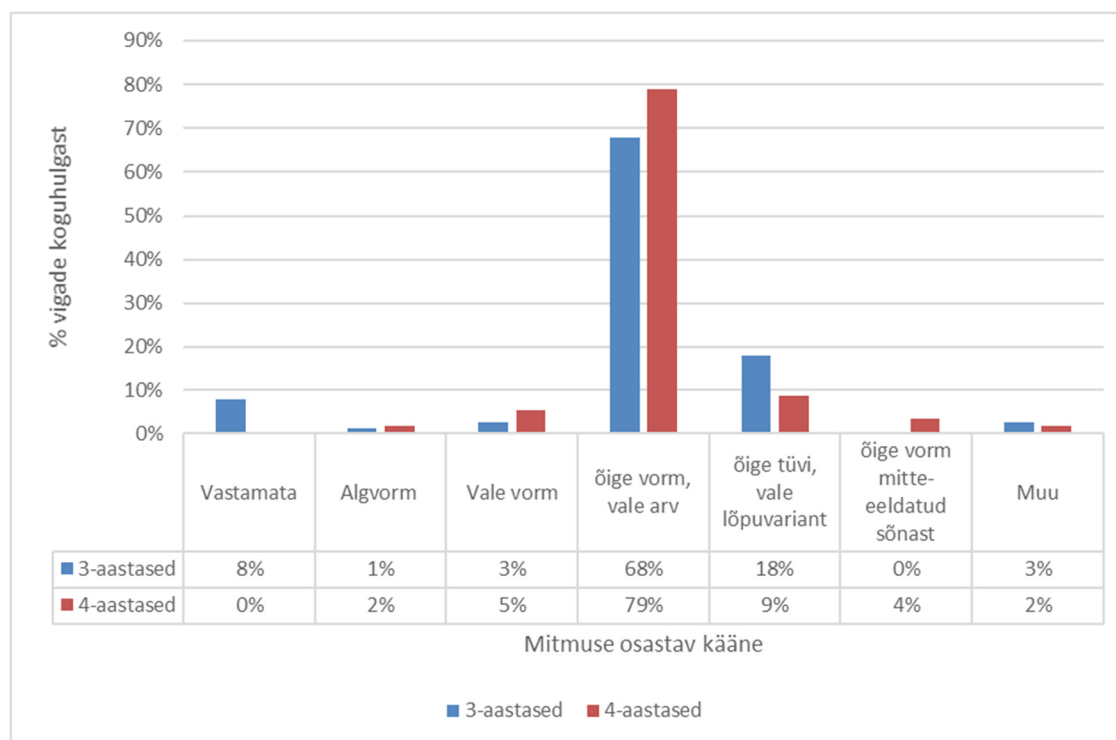
Mitmuse nimetava käände vormide moodustamisel tegid lapsed vähe vigu (õigete vastuste osakaal kõikidest vastustest 3-aastastel 93%, 4-aastastel 96%). Kõige kergemaks osutus nii 3- kui 4-aastaste laste jaoks mitmuse nimetava sõnavormi *sokid* ning 4-aastaste jaoks lisaks ka sõnavormi *punased* moodustamine (õigete vastuste osakaal mõlema vanusegrupi puhul 100%). Mõlema vanusegrupi puhul oli enim esinenud veatüübiks algvormi (ainsuse nimetava) kasutus (nt *kamm pro kammid*). Veatüübid on esitatud Joonisel 3.

Joonis 3. Mitmuse nimetava käände vormide moodustamisel esinenud veatüübid

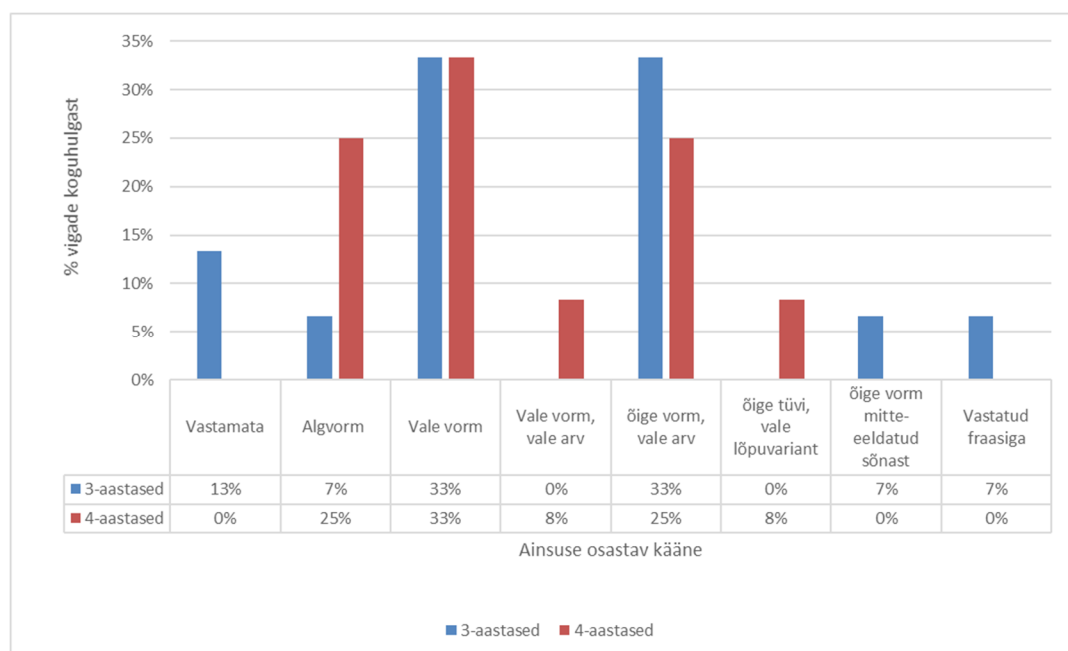
Mitmuse osastava käände vormide moodustamine oli lastele õigete vastuste protsentuaalse osakaalu järgi kõigi uuritud käänete hulgast üks keerulisemaid (õiged vastused 3-aastastel vaid 35%, 4-aastastel 53%). 3-aastaste jaoks osutus raskeimaks sõnavormide *pirne*, *õunu* moodustamine (õigete vastuste osakaal vastavalt 17% ja 23%), 4-aastaste jaoks oli aga kõige raskem sõna *kapsaid* vormi moodustamine (37% õiged vastused). Jooniselt 4 nähtub, et

peamiseks veatüübiks mõlema vanusegrupi puhul oli õige käändevormi, kuid vale arvu kasutamine (nt *porgandit pro porgandeid*). Esinemissageduselt järgmine veatüüp oli mõlemal vanusegrupil õige tüve, kuid vale lõpuvariandi kasutus (nt *õuni pro õunu*).

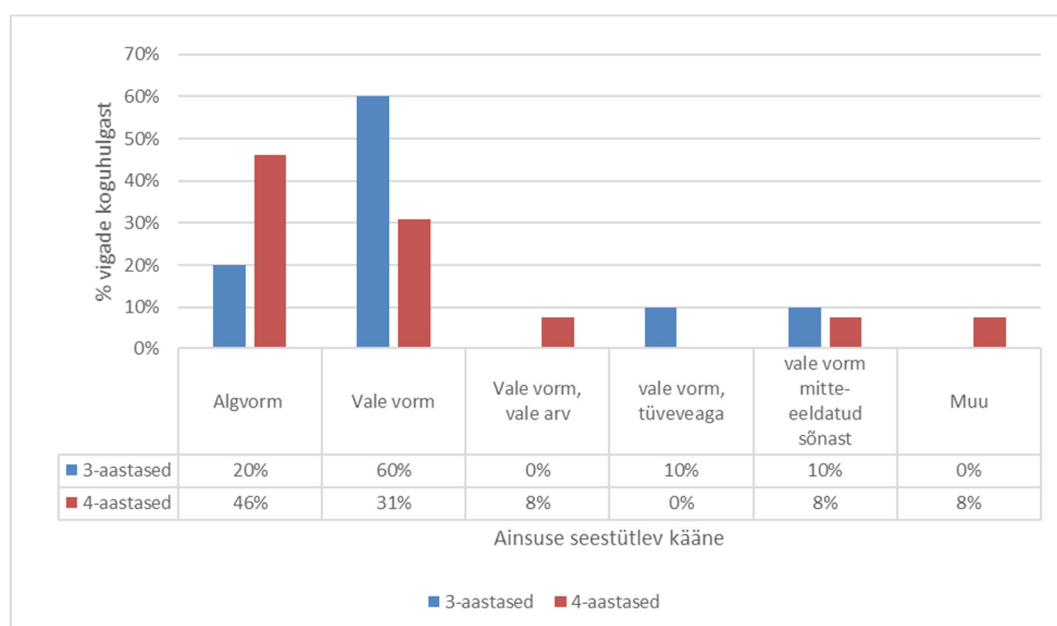
Joonis 4. Mitmuse osastava käände vormide moodustamisel esinenud veatüübid

Ainsuse osastavat käänat moodustasid mõlema vanusegrupi lapsed paremini kui mitmuse osastavat, kuid kehvemini kui mitmuse nimetavat (õigeid vastuseid mitmuse osastava vormide moodustamisel mõlemal vanusegrupil üle 80%). Ainsuse osastava vormide moodustamisel esines aga neist käänetest kõige rohkem erinevaid veatüüpe (8 veatüüpi) (Joonis 5). Enim esines mõlema vanusegrupi puhul vale vormi moodustamist (nt *seene pro seent*). Enamasti kasutati ainsuse osastava käände vormi. 3-aastastel esines samapalju ka õige vormi, kuid vale arvu kasutamist (nt *seeni pro seent*), mis oli ka 4-aastaste jaoks esinemissageduselt järgmine veatüüp. 4-aastased kasutasid lisaks sama palju ka algvormi (ainsuse nimetavat) (nt *pirn pro pirni*).

Joonis 5. Ainsuse osastava käände vormide moodustamisel esinenud veatüübid

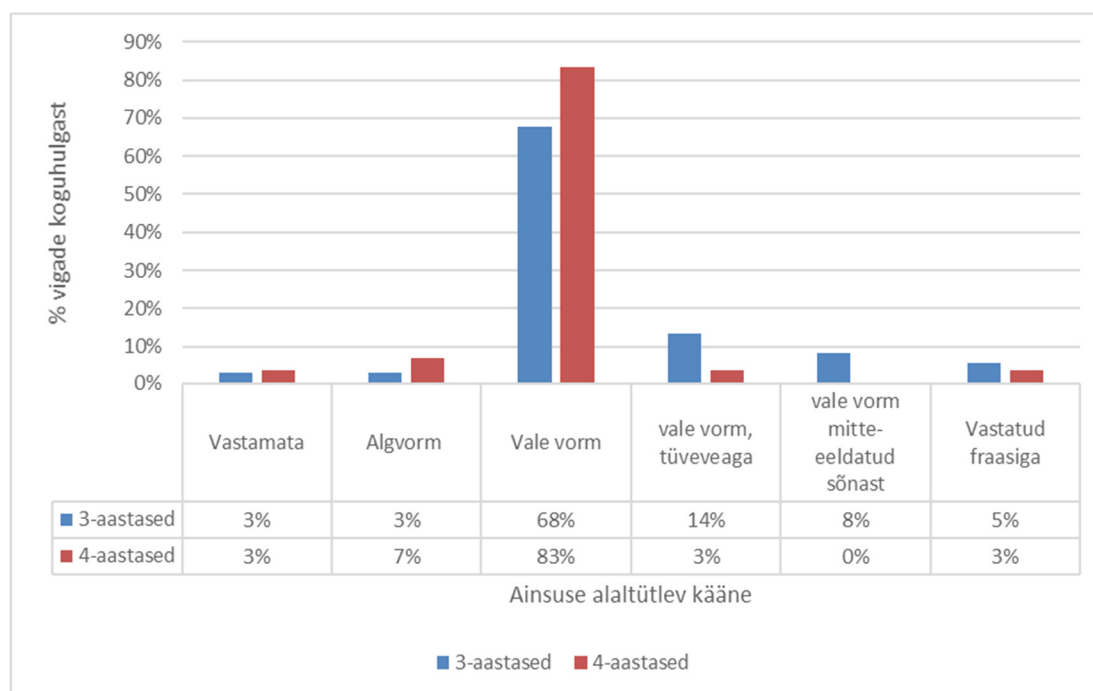
Ainsuse seestütleva käände vormide moodustamisel tegid mõlemad vanusegrupid küllaltki vähe vigu (õigeid vastuseid 3-aastastel 89%, 4-aastastel 86%). Veatüüpidest, mis on esitatud Joonisel 6, eristusid teiste hulgast kaks veatüüpi: 3-aastased kasutasid enim vale vormi ning see oli ka 4-aastaste jaoks teine kõige enam esinenud veatüüp (*nt konnaga pro konnast*). Enamasti kasutati ainsuse kaasaütleva käände vormi. 4-aastaste jaoks oli aga levinuim veatüüp algvormi (ainsuse nimetava) kasutus, mis oli ka 3-aastaste jaoks teine enim esinenud veatüüp (*nt konn pro konnast*).

Joonis 6. Ainsuse seestütleva käände vormide moodustamisel esinenud veatüübid

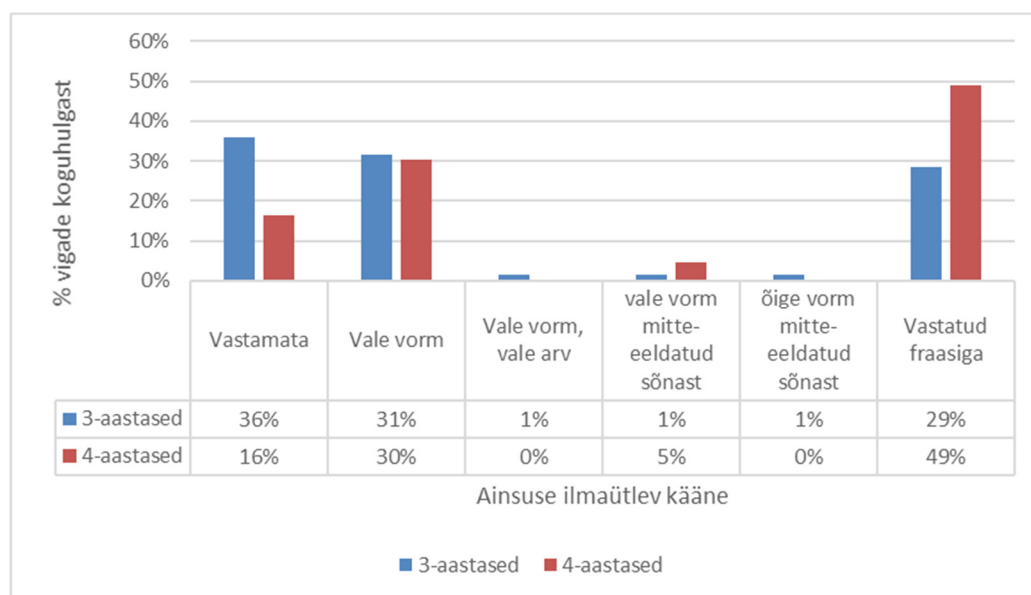
Ainsuse alaleütleva käände moodustamisel tegid üksikuid vigu vaid 4-aastased lapsed. Veatüüpideks esines ühel korral algvormi (ainsuse nimetava) kasutus ja ühel korral vastamata jätmine. 3-aastaste jaoks osutus väga lihtsaks kõigi sõnade (*konnale, karule, jänesele*) kasutus (õigete vastuste osakaal kõigi nimetatud sõnavormide puhul 100%).

Ainsuse alaltütleva käände vormide moodustamine oli uuritud kohakäänete hulgas kõige vigaderohkem (õigeid vastuseid 3-aastastel 68%, 4-aastastel 75%). Peamise veatüübina (*Joonis 7*) tuli mõlema vanusegrupi puhul esile vale vormi kasutus (nt *konnal pro konnalt*). Peamiselt kasutati alalütleva käände vormi.

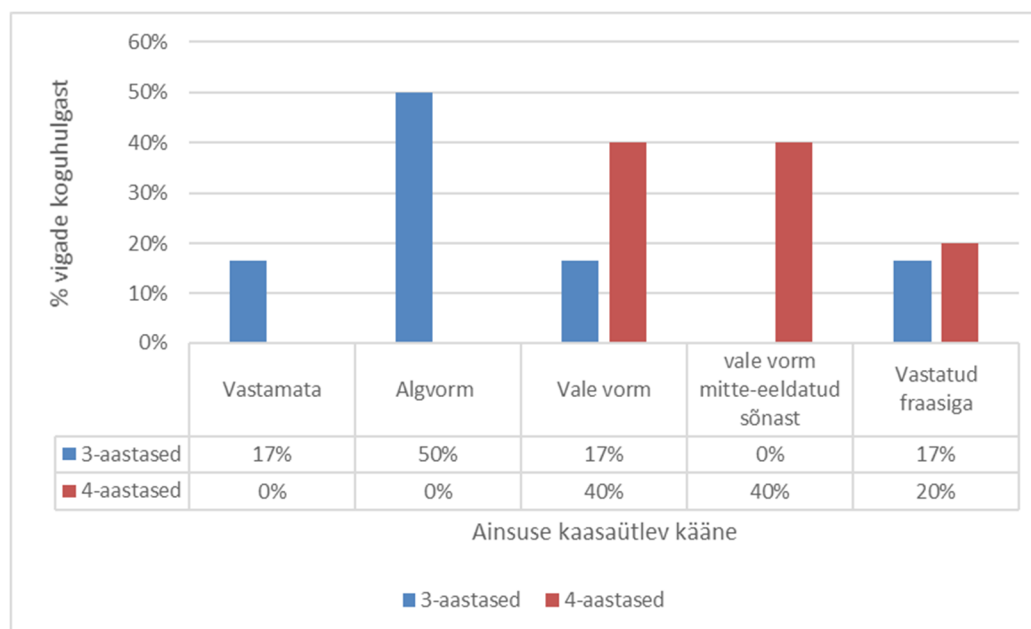
Joonis 7. Ainsuse alaltütleva käände vormide moodustamisel esinenud veatüübid

Ainsuse ilmaütleva käände vormide moodustamisel tegid lapsed kõige rohkem vigu (õigeid vastuseid 3-aastastel 22%, 4-aastastel 51%). 3-aastastele valmistas kõigi selle käände vormide (*tassita, redelita, kammita*) moodustamine märgatavaid raskusi (õigete vastuste osakaal vastavalt 17%, 20%, 30%). Selle käände vormide moodustamisel esines kolm peamist veatüüpi (*Joonis 8*): 1) lapsed vastasid käändevormi moodustamise asemel tihti fraasiga (4-aastaste puhul oli see kõige rohkem esinenud veatüüp) (nt *jah, ei saagi kammida pro kammita, redelit ei ole pro redelita*). 2) jätsid vastamata (3-aastaste puhul enim esinenud veatüüp) 3) kasutasid vale vormi, milleks enamasti oli ainsuse kaasaütlev (nt *kammiga pro kammita*).

Joonis 8. Ainsuse ilmaütleva käände vormide moodustamisel esinenud veatüübid

Ainsuse kaasaütleva käände vormide moodustamisel esines väga vähe vigu (õiged vastuseid 3-aastastel 93%, 4-aastastel 94%). Esinenud veatüüpidest (Joonis 9) oli 3-aastaste laste puhul enim algvormi kasutust ja 4-aastaste laste puhul vale vormi kasutust (nt *rätikus pro käterätikuga*) ning vale vormi kasutust mitte-eeldatud sõnast (nt *juustes pro kammiga*).

Joonis 9. Ainsuse kaasaütleva käände vormide moodustamisel esinenud veatüübid

Arutelu

Uurimuses osalesid eakohase kõnearenguga 3-4-aastased lapsed, kes jagunesid vastavalt vanusele kaheks vanusegrupiks. Uurimuse eesmärgiks oli kontrollida koostamisel oleva 3-4-aastaste Eesti laste kõne hindamise testi ülesannete sobivust käändevormide moodustusoskuse uurimiseks ning välja selgitada 3-4-aastaste eakohase kõnearenguga laste käändevormide kasutamisoskus.

Esimeseks uurimisküsimuseks oli, milliste käändevormide kasutamisel osutasid 3-4-aastaste laste tulemused edukaks ja millistel vähemedukaks. Uurimuse tulemustest selgus, et nii 3- kui 4-aastased lapsed moodustasid kokkuvõtlikult semantiliste käänete vorme paremini kui grammatiliste käänete vorme. Semantilised käänded moodustatakse aglutinatiivselt, (Argus, 2009). Seetõttu on nende moodustamine ka lihtsam. Uuritud grammatiliste käänete hulgast valmistas mõlemale vanusegrupile kõige enam raskusi mitmuse osastava käände kasutamine. Ainsuse osastavat käänat moodustati paremini. Seda, et ainsuse osastav kääne on kergem kui mitmuse osastav, leidis oma töös ka Sülla (2011). Mitmuse vormid tulevad lapse kõnemes ainsuse sõnavormidest hiljem (Karlep, 1998). Seetõttu võis mitmuse osastava käände kasutus olla laste jaoks keerulisem. Semantiliste käänete hulgast valmistas enim raskusi ainsuse ilma- ja alaltütleva käände vormide kasutamine. Alaltütleva käände esinemissagedus on väiksem ning see omandatakse hiljem kui teised kohakäänded (Argus, 2004). Sellest võib tuleneda ka kehvem sooritus alaltütleva käände vormide moodustamisel. Teiste käänete puhul olid mõlema vanusegrupi tulemused edukad, mida näitas õigete vastuste kõrge aritmeetiline keskmine. Ainsuse alaleütleva käände osas ei esinenud 3-aastaste vanusegrupis ühtegi viga ja ka 4-aastaste õigete vastuste protsent oli väga kõrge. Seega oli selle käände vormide moodustamine laste jaoks väga lihtne.

Teise uurimisküsimusega sooviti teada milliste käändevormide kasutamisel erinesid kahe vanusegrupi tulemused oluliselt. Statistiliselt oluline erinevus leiti nii üldtulemuste osas (kõik uuritud käändevormid kokku) ja ka grammatiliste käänete osas (grammatiliste käänete vormid kokku). Analüüsisid käändeid eraldi, ilmnas erinevus mitmuse osastava ja ainsuse ilmaütleva käände moodustamise tulemuste puhul. Kuna üldtulemuste osas oli vanusegruppidevaheline statistiliselt oluline erinevus, siis leidis kinnitust hüpotees: testiülesanded eristavad kahte vanusegruppi (3-aastased ja 4-aastased) omavahel.

Kolmandaks uurimisküsimuseks oli, kas ja millised testiülesanded eristavad lapsi vanusegrupi piires – kas ülesannetega on võimalik eristada edukamaid ja vähemedukamaid lapsi. Uurimuse tulemustest ilmnas, et kõikide vormide osas kokku ja kokkuvõtlikult nii grammatiliste kui ka semantiliste käänete puhul eristasid ülesanded lapsi vanuserühma piires.

Laste jaotuvus rühmasiseselt kõigi kolme edukusgrupi vahel oli hea. Analüüsidest käänende eraldi, ilmnas, et testiülesanded eristasid hästi nii 3- kui 4-aastaseid grupisiselt mitmuse osastava ja 4-aastaseid ka ainsuse ilmaütleva käände puhul, millest võib järeldada, et nende käänete uurimismaterjal oli neile vanusegruppidele sobiv.

Neljandaks uuriti millised veatüübid esinesid 3-aastastel ja 4-aastastel lastel käändevormide moodustamisel kõige sagedamini. Mitmuse nimetava käände vormide moodustamisel esines vigu vähe, mõlema vanusegrupi peamiseks veatüübiks oli algvormi (ainsuse nimetava) kasutus (nt *kamm pro kammid*). Mitmuse osastava käände puhul oli valdavaks õige käändevormi, kuid vale arvu kasutamine (nt *porgandit pro porgandeid*), mida leidis oma töös ka Tuul (2014). Mitmuse sõnavormid tulevad kõnesse hiljem kui ainsuse sõnavormid (Karlep, 1998). Sellest võib tuleneda ka ainsuse vormi kasutus mitmuse vormi asemel. Ainsuse osastava käände vormide moodustamist iseloomustas paljude erinevate veatüüpide esinemine (8 veatüüpi). Ainsuse osastava käände moodustamine on keeruline, esinevad mitmed erinevad lõpuvariandid (Argus, 2009:113). Palju esinenud veatüübiks oli mõlemal vanusegrupil vale vormi (enamasti ainsuse osastava käände vormi) kasutus (nt *seene pro seent*). Ka Tuul (2014) tõi oma töös esile, et osastava käände puhul ilmnas vigade variatiivsus ning et vale vormi kasutamine (õige tüvega) oli selle käände puhul 3-aastaste levinuim veatüüp. Vale vormi kasutus oli mõlemal vanusegrupil peamiseks veatüübiks ka ainsuse alaltütleva käände puhul. Kasutati peamiselt alalütleva käände vormi (nt *konnal pro konnalt*). Alaltütleva käände esinemissagedus on väiksem ning selle omandamine toimub teistest kohakäändetest hiljem (Argus, 2004:31). Seetõttu võis selle käände vormide moodustamine olla raskusi tekitav. Tulemust võis aga mõjutada ka see, et ainsuse alalt- ja alalütleva käände lõpud on väga sarnased (vastavalt -lt ja -l). Seega võis vastuse õigeks või valeks lugemine sõltuda ka sellest, kas laps hääldas käändelõppu piisavalt selgelt ja kuuldavalt. Ainsuse seestütleva käände puhul eristusid mõlema vanusegrupi puhul kaks enim esinenud veatüüpi: algvormi ning vale vormi kasutamine. 3-aastastel kõige rohkem vale vormi (enamasti ainsuse kaasaütleva) kasutus (nt *konnaga pro konnast* ja 4-aastastel algvormi (ainsuse nimetava) kasutus (nt *konn pro konnast*). Argus (2004) nimetab, et lisaks alaltütlevale omandatakse ka seestütlev käänne hiljem kui teised kohakäänded. See võib ka olla põhjuseks, et nende käänete vormide moodustamisel esines rohkem vigu kui alaleütleva käände moodustamisel. Ainsuse alaleütlevat käännet moodustasid 3-aastased lapsed veatult ning 4-aastased peaaegu veatult. Ainsuse kaasaütleva käände vormide moodustamisel esines vigu väga vähe. Kaasaütlev on ka üks varem omandatavaid käändevorme (Argus, 2004). 3-aastaste puhul esines vigadest kõige rohkem algvormi kasutust ja 4-aastaste puhul vale vormi kasutust (nt

rätikus pro käterätikuga). Ainsuse ilmaütleva käände vormide moodustamisel esines aga kõikidest käänetest kõige rohkem vigu. Esines kolm peamist veatüüpi. Lapsed jätsid tihti vastamata või vastasid fraasiga. Ka fraasiga vastamine viitab sellele, et lapsed õiget käändevormi ei osanud moodustada, kuid püüdsid siiski vastata (nt *jah, ei saagi kammida pro kammida*). Lisaks kasutati tihti vale käändevormi, (enamasti ainsuse kaasaütlevat). Kirjandusest on teada, et kaheasilbilised vormid omandatakse varem kui kolmesilbilised (Argus, 2008). Seega võisid raskused vormi moodustamisel olla seotud ka moodustatava sõnavormi silpide arvuga (*tassita, redelita, kammida*). 3-aastastele valmistas nende sõnavormide moodustamine märgatavaid raskusi ning sõnade *tassita* ja *redelita* puhul esines vanusegruppide vahel ka statistiliselt oluline erinevus.

Käesolev uurimus on oluline, kuna see on üks osa teisest pilootuuringust, mis on aluseks 3-4 aastaste Eesti laste kõne hindamise standardiseeritud testi lõpliku versiooni koostamisele. Uurimuse piiranguks võib pidada valimi väiksust: 3-aastaste vanusegruppi kuuluvaid lapsi oli 30 ja 4-aastaste vanusegruppi kuuluvaid lapsi samuti 30. Uurimuse tulemustele võis mõju avaldada see, et uurijaid oli mitu. Lisaks võis tulemusi mõjutada testimise situatsiooni uudsus laste jaoks, testi pikkus (lapsed võisid väsida) ning see, kas uurija oli uuritava lapse jaoks eelnevalt tuttav.

Tänu sõnad

Täna lasteaedade juhatajaid, kes olid uurimuse läbiviimisega nõus ning rühmade õpetajaid, kes olid abiks, et leida uurimuse valimisse sobivad lapsed. Suur tänu ka lapsevanematele, kes andsid nõusoleku oma laste osalemiseks uurimuses. Lisaks täna kõiki inimesi, kes on olnud mulle käesoleva töö valmimisel toeks.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrekselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

.....

(Allkiri ja kuupäev)

Kasutatud kirjandus

- Argus, R. (2004). Eesti keele käändesüsteemi omandamine: esimestest sõnadest miniparadigmadeni. M. Erelt (Toim), *Emakeele Seltsi Aastaraamat* (lk 23-49), 49. Tallinn: Emakeele Selts.
- Argus, R. (2008). *Eesti keele muutemorfoloogia omandamine*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Argus, R. (2009). The early development of case and number in Estonian. In U. Stephany & M. D. Voeikova (Eds.), *Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A Cross-Linguistic Perspective* (pp. 111-151). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ehala, M. (2001). *Eesti keele struktuur*. Tallinn: Künnimees.
- Ehala, M., Habicht K., Kehayov P., Zabrodskaia A. (2014). *Keel ja ühiskond*. Tallinn: Künnimees.
- Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. (2007). *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hallap, M., Padrik, M. (2008). *Lapse kõne arendamine. Praktilisi soovitusi kõnelise suhtlemise kujundamisel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Heina, M. (2011). Käändevormide kasutamine ja mõistmine spetsiifilise kõnearengupuudega lastel. Magistritöö. Tartu Ülikool. Eripedagoogika osakond.
- Hint, M. (1998). *Häälikutest sõnadeni: eesti keele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, M. (2004). *Eesti keele foneetika ja morfoloogia*. Tallinn: Avita
- Kaalep, H-J. (2009). Kuidas kirjeldada ainsuse lühikest sisseütlevat kasutamisanndmetega kooskõlas? *Keel ja kirjandus*, 6, 411-425.
- Kaalep, H-J. (2010). Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. *Keel ja kirjandus*, 2, 94-111.
- Karlep, K. (1998). *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Karlsson, F. (2002). *Üldkeeleteadus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Leiwo, M. (1993). *Lapse keeleline areng*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool
- Padrik, M., Hallap, M. (2008). Keel ja kõne: kuulamine ja kõnelemine, lugemine ja kirjutamine. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 276-301). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Peebo, J. (1997). *Eesti keele muutkonnad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Raidsalu, R., Sarapuu, L. (2007). *Nimi- ja tegusõnade tiive- ja grammatiliste morfeemide kasutamine 5- ja 6-aastaste eakohase arenguga lastel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Haridusteaduskond. Eripedagoogika osakond.

- Raidsalu, R. (2010). *Nimisõna tüve- ja grammatiliste morfeemide kasutus viieaastastel motoorse alaaliaga lastel*. Magistritöö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond. Eripedagoogika osakond.
- Süllä, K. (2011). *Käändevormide kasutamine ja mõistmine primaarse ja sekundaarse alakõnega lastel*. Magistritöö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond. Eripedagoogika osakond.
- Tulviste, T. (2008). Kõne areng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 39-52). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tuul, H. (2014). *Omastava ja osastava käändevormi moodustusoskus 3-4-aastastel lastel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond. Haridusteaduste instituut. Eripedagoogika osakond.

3-4-a. laste kõne hindamise test: pilootvariant nr 2**Struktuur:****A. Lauseloome ja -mõistmise uurimine****A 1. Lausungi tähenduse mõistmise uurimine****A 2. Lauseloomeoskuse uurimine****B. Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine****VAHENDID: pildid, mänguasjad**

Uuriija võiks lapsega olla ühel joonel, st istuda ühel pool lauda või olla vaibal jm kõrvuti.

Eeskujud: Reynell/HSET, Kettu-test

B. Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine

Vahendid: tegevuspildid, kus tegelasteks jänku Juta ja jänes Juss;

väikesed toiduainete (porgand/porgandid, õunad, seen, kapsad, pirn/pirnid) pildid;

näpunukud/mänguloomad (Juta, Juss, konn);

PILT JA UURIJA TEGEVUS	KEELEMATERJAL
I HOMMIK Juss ja Juta on Sulle juba tuttavad jänesed. Vaatame nüüd pilte. Jänkud ärkasid hommikul üles ja läksid vannituppa.	
1. PILT: JUSS JA JUTA PESEVAD: keskel kraanikauss. Ühel pool kraanikaussi on jänasetüdruk Juta, kes peseb hambaid, st ta käes on hambahari ja Juta hõõrub sellega kahte suurt valget hammast, mis paistavad suust; teisel pool kraanikaussi on nagi ja nagi rätik, mille külge jänkupoiss Juss käsi kuivatab, st rätik on nagi, mitte Jussi käes ja Juss kuivatab käsi selle külge!	

<p>Vaata, mis Jutal käes on?</p> <p>Vaata, mis Jutal jalas on!</p> <p>Vaata, mis siin on!</p> <p>Mida Juss teeb?</p> <p>Millega Juss käsi kuivatab?</p> <p><i>Võtta pilt eest ära ja nihutada lähemale mängukonn:</i> ütle konnale ka, mida Juss tegi.</p> <p>ABI: uurija alustab: Juss...</p> <p><i>Uurija imiteerib käte kuivatamist:</i> Vaata, mina ka kuivatan nüüd mängult käsi. Nüüd lõpetasin! Ütle konnale ka, mida ma tegin.</p>	<p><i>Hambahari</i></p> <p>Sokid</p> <p><i>Kraanikauss</i></p> <p>KUIVATAB</p> <p>Rätikuga/käterätikuga</p> <p>KUIVATAS käsi.</p> <p>KUIVATASID (käsi)</p>
<p>2. PILT: JUSS JA JUTA KAMMIVAD: pildil kaks jänest – poiss ja tüdruk- kel kummalgi käes kamm – võiks olla erinevat värvi-sinine ja punane. Ühel jänesel käsi kammiga tõusnud kõrvade vahele pea peale, teisel käsi kammiga liikumas pea suunas.</p> <p>Vaata, mis need on! (uurija osutab kammidele)</p> <p>Mida jänkud sellel pildil teevad?</p> <p>Millega Juss pead kammib?</p> <p><i>Uurija võtab pildi eest ära ja osutab mängukonnale:</i> ütle konnale ka, mida Juss ja Juta tegid.</p> <p><i>Uurija imiteerib juuste kammimist:</i> Vaata, mida mina teen!</p> <p>Kammi sina ka! Mida sa teed?</p> <p>Mida me koos teeme? ABI: kui laps ei tee, võtab uurija lapse käe ja kammib lapse käega.</p> <p>Konn tahab ka kammida. Aga tal ei ole kammi. Ta ei saa kammida ilma... (ABI: osutada pildil kammile; ILMA MILLETA?)</p>	<p>Kammid</p> <p>KAMMIVAD</p> <p>Kammiga</p> <p>KAMMISID</p> <p>KAMMIN</p> <p>KAMMIME</p> <p>kammita</p>
<p>II Päev</p> <p>Juta ja Juss lähevad õue.</p>	
<p>3. PILT: JUSS RONIB. (pilt, kus Juss ronib redelit mööda puu otsa. Juss on juba redeli alumisel pulgal, käed/käpad erineval kõrgusel redelipulkadel ja Jussil üks jalg/käpp on</p>	

<p>alumisel pulgal, teine teisel või õhus, liikumas järgmise pulga poole. Jussil on seljas riided: pluus/särk, püksid, sokid, kingad).</p> <p>Vaata pilti, mida Juss siin tahab teha?</p> <p>Kes vaatab Jussi?</p> <p>Mis see lambal on (<i>osutada kõrvale</i>)?</p> <p>Mina tahan ka ronida. Hakkangi ronima. <i>Urija imiteerib ronimist</i>. Mida ma teen?</p> <p>Teeme koos/kahekesi. (roni sina ka!). Abi: Kui laps ei tee, võtab uuri ja lapse käe ja teeb koos lapsega ronimisliigutusi.</p> <p>Mida me nüüd teeme?</p> <p>Nüüd ma väsisin ära. Lõpetame! Mida ma tegin?</p> <p>Aga mida sina tegid?</p> <p><i>Urija võtab jälle konna kätte</i>: Konnake tahab ka ronida puu otsa. Aga tal ei ole redelit. Konn ei saa ronida ilma... (ABI: osutada pildil redelile, ILMA MILLETA?)</p>	<p>RONIDA</p> <p>Lammas</p> <p>Kõrv</p> <p>RONID</p> <p>RONIME</p> <p>RONISID</p> <p>RONISIN</p> <p>Redelita</p>
<p>4. PILT: JUTA KORJAB SEENI: Pilt: Juta seisab korv käes.</p> <p>Pildil on üks pruun seen, mille peal on liblikas + väiksed seente aplikatsioonid (eraldi pildikesed, mida saab taustapildile kinnitada): 3 kollast seent, 2 punast seent</p> <p>Vaata, siin on Juta. Vaata, mis Jutam käes on?</p> <p>Vaata, kui palju seeni siin on! Mis värvi on need seened (<i>osutada kollastele ja siis punastele</i>)?</p> <p>Mitu kollast seent on?</p> <p>Abi: osutada seentele; loe kokku, mitu on! Kui laps loendab: üks, kaks, kolm, siis üle küsida: mitu kokku on?</p> <p>Mitu punast seent on?</p> <p>OI, vaata, kes siia lendas (<i>osutada liblikale</i>)!</p> <p>Oi, kui palju seeni siin on! Mis sa arvad, mida Juta tahab teha?</p> <p>Abi: Kui laps ütleb võtta, siis korrata eeldatud sõna: jah,</p>	<p>Korv</p> <p>Kollased/punased</p> <p>Kolm</p> <p>kaks</p> <p>liblikas</p> <p>Seeni KORJATA</p>

<p>seeni korjata.</p> <p>Mina ka korjan seeni (<i>uurija võtab pildilt seente aplikatsioone</i>). Ütle konnale, mida ma teen!</p> <p>Aita sina ka Jutat! Korja ka seeni! (<i>laps võtab pildilt ülejäänud seente aplikatsioonid</i>) Mida sa teed?</p> <p>Nüüd on kõik seened korjatud. Mida me koos tegime?</p>	<p>KORJAD</p> <p>KORJAN</p> <p>KORJASIME</p>
<p>LISAPILT: pildil konn, Juta, karu</p> <p>Siin pildil on kolm sõpra. Arva ära, kellest (<i>osutada vastavalt konnale, karule, jänesele</i>) ma räägin?</p> <p>1. Talle meeldib olla vees. Ta on rohelist värvi ja teeb krooks-krooks.</p> <p><i>Kui laps ei ütle midagi, siis küsida: Kellest ma rääkisin?</i></p> <p>2. Ta armastab mett süüa. Ta on suur ja tugev. Tema kodu on metsas.</p> <p><i>Kui laps ei ütle midagi, siis küsida: Kellest ma rääkisin?</i></p> <p>3. Ta armastab hüpata. Tal on pikad kõrvad. Talle maitseb porgand.</p> <p><i>Kui laps ei ütle midagi, siis küsida: Kellest ma rääkisin?</i></p> <p>Uurijal on käes kolm seene aplikatsiooni:</p> <p>Vaata! Kellele ma annan seene? (<i>uurija asetab seeneaplikatsiooni pildil oleva looma kätte. Vajadusel osutab loomale ja kordab küsimust</i>). Kui laps ütleb esimesel korral abisõnaga (<i>nt karu kätte, siis uurija kordab üle käändevormiga_ andsin karuLE</i>).</p> <p>Vaata, mida ma nüüd teen! Kellelt võtan seene ära? (<i>uurija võtab loomalt seene. Vajadusel osutab loomale ja kordab küsimust</i>), Kui laps ütleb esimesel korral abisõnaga (<i>nt karu käest, siis uurija kordab üle käändevormiga_ võtsin karuLT</i>).</p>	<p>Konnast</p> <p>Karust</p> <p>Jänesest/jänkust</p> <p>Karule/konnale/jänkule</p> <p>Karult/konnalt/jänkult</p>
<p>Nüüd hakkavad Juss ja Juta midagi vahvat tegema.</p> <p>NÄPUNUKUD: <i>Uurija imiteerib mõlema jänesega hüppamist: hop-hop.</i></p> <p>Juss ja Juta paluvad: ütle meile, mida me teeme?</p>	<p>HÜPPATE</p>

<p><i>Urija imiteerib jänkudega laulmist (mitte väga jänestega vehelda, vaid pigem hoida paigal): vabal viisil la-la-la</i></p> <p>Juss ja Juta paluvad: ütle meile, mida me teeme?</p>	LAULATE
<p>5. PILT: JUTA KIIGUB, JUSS ON KUKKUNUD KIIGELT: pildil kaks kiiku, ühel istub Juta, teine kiik on tühi, kiige ees on maha kukkunud Juss-selili maas, jalad õhus ja kurb nägu peas, SUUR pisar silmas</p> <p>Vaata, mida Juta teeb!</p> <p>Vaata, mis Jussiga juhtus!</p> <p>Millelt Juss kukkus maha?</p> <p>Oi, Juss sai haiget. Vaata Jussi nägu! Juss ei ole enam rõõmus, Juss on MISSUGUNE?</p>	<p>KIIGUB</p> <p>KUKKUS</p> <p>Kiigelt/kiige pealt</p> <p>kurb</p>
<p>6. PILT: JUSS JA JUTA UJUVAD: tiik, Juta ujub vees, tal on ümber ujumisrõngas; Juss hakkab vette minema- seisab madalas vees; nägu RÕÕMUS. Tiigis ujuvad veel part ja konn).</p> <p>Jänkudel hakkas palav. Nad läksid tiigi äärde.</p> <p>Vaata, mida Juta teeb?</p> <p>Vaata Jussi nägu! Juss ei ole enam kurb. Jussi nägu on MISSUGUNE?</p> <p>Vaata, vees on ka konn ja part!</p> <p><i>Võtta pilt eest ära:</i> Mida part ja konn tegid vees?</p> <p>Mina hakkan ka ujuma (<i>Urija imiteerib ujumisliigutusi</i>). Uju sina ka! Küll on tore! Aitab nüüd! Mida sina tegid?</p>	<p>UJUB</p> <p>Rõõmus</p> <p>UJUSID</p> <p>UJUSIN</p>
<p>III Õhtu</p> <p>Kätte jõudis õhtu. Juss ja Juta läksid ära tuppa.</p>	
<p>7. PILT : JUSS JA JUTA SÖÖVAD: pildil keskel horisontaalselt ristkülikukujuline laud, mille ühes otsas –nt pildil vasakul Juta, ja teises otsas Juss. Jänesed istuvad laua ääres toolidel. Kummagi ees on taldrik ja tass. Ühel jänesel on taldriku kõrval lusikas, teisel kahvel ja nuga. Laud peab olema</p>	

<p>nii suur, et sinna saab asetada väikseid pilte (5X5 CM)</p> <p>söödavate asjadega</p> <p>Vaata, mis siin laual on (<i>osutada taldrikule, kahvlile, noale</i>)!</p> <p>Mida noaga saab teha?</p> <p>Ilma milleta ei saa juua? (<i>vajadusel osutada tassile</i>)</p> <p>Aga millega saab suppi süüa? (<i>vajadusel osutada lusikale</i>)</p> <p>Jänkudel on kõht tühi. Vaata, mida Juta tahab süüa!</p> <p>(<i>vaadatakse pilte, kus peal üks toiduaine</i>). Juta tahab süüa ... (mida?)</p> <p>(Abi: kui laps ei tea toiduaine nimetust, siis öeldakse see ette: nt see on seen. Juta tahab süüa ... (mida?))</p> <p>Jussil on kõht väga tühi. Tema tahab palju süüa. Juss sööb palju.. (mida?)</p> <p>Mul läks ka kõht tühjaks. Sööme meie ka! (<i>Urija võtab jänkude laualt väikseid toidupilte ja viib suu juurde, imiteerib söömisliigutusi, närib, matsutab</i>) Nüüd sai kõht täis. (<i>Urija nihutab jälle mängukonna lähedusse</i>) Konnake tahab ka teada, mida me tegime?</p>	<p>Taldrik, kahvel, nuga</p> <p>LÕIGATA</p> <p>Tassita</p> <p>Lusikaga</p> <p>Porgandit, pirni, seent</p> <p>Porgandeid, õunu, kapsaid, pirne</p> <p>SÕIME</p>
<p>LÕPETUS</p> <p>Juss ja Juta on nüüd väga väsinud. Mis sa arvad, mida nad nüüd teevad? ABI: Kui laps ei ütle midagi, panna käed kokku ühele pea küljele, tehes magamise liigutuse.</p> <p>Jänkud lähevad magama. Ütleme neile: head ööd!</p>	<p>LÄHEVAD MAGAMA</p>

1. Pilt: Juss ja Juta pesevad

2. Pilt: Juss ja Juta kammivad

3. Pilt: Juss ronib

4. Pilt: Juta korjab seeni

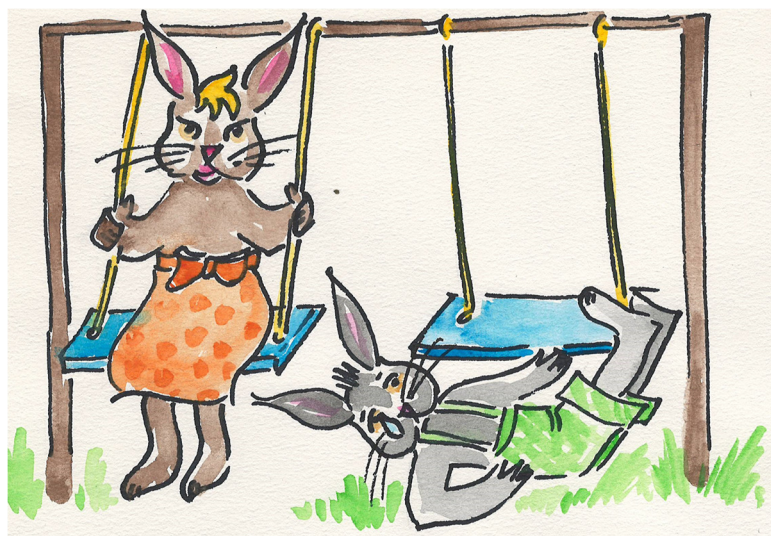
Seente aplikatsioonid

5. Pilt: kolm sõpra

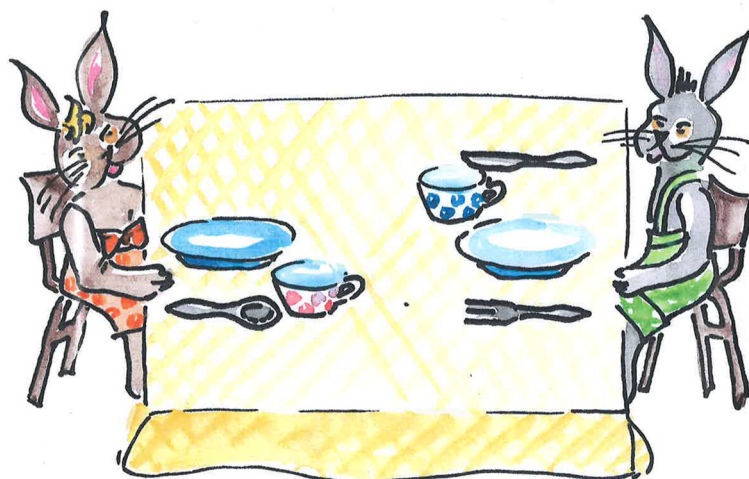
6. Pilt: Juta kiigub, Juss on kukkunud kiigelt

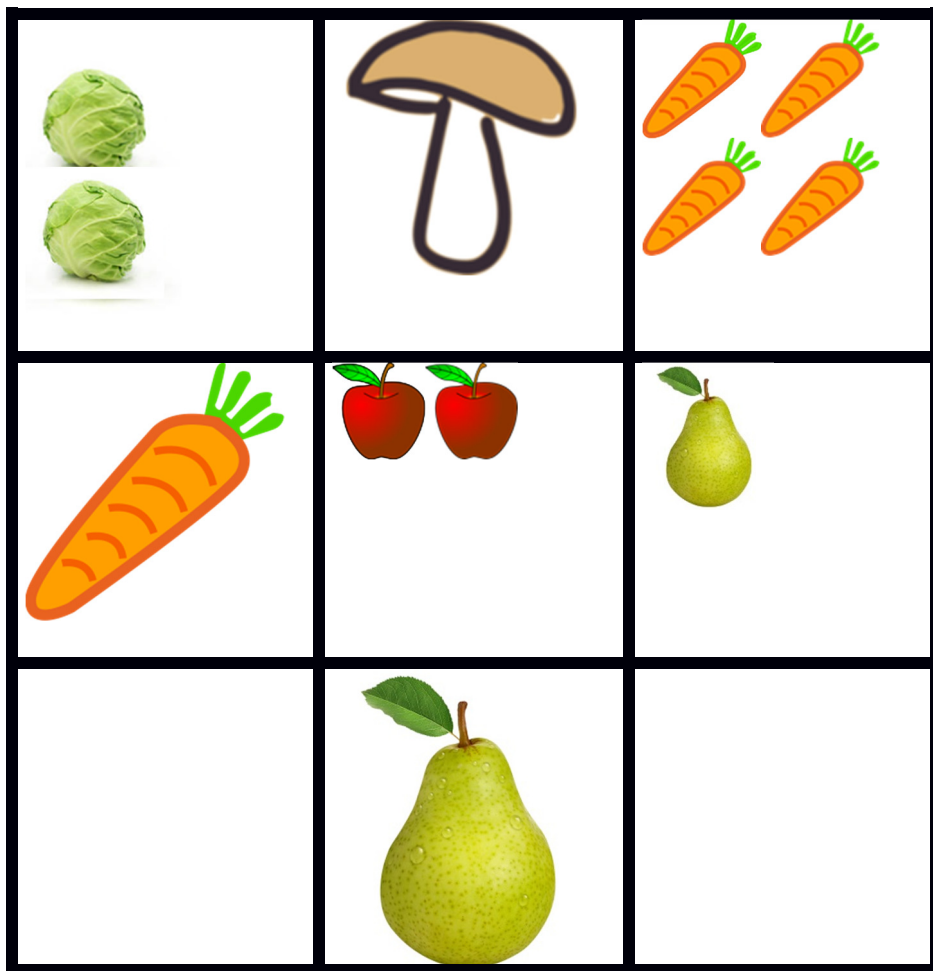
7. pilt: Juss ja Juta ujuvad

8. Pilt: Juss ja Juta söövad

Toiduainete pildid

Nimi:

EK/diagnoos/KK:

Vanus (aastad, kuud):

Lasteaed (vm koht):

Testimise kuupäev(ad):

Testija:

B. Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördvormide kasutuse uurimine

Vahendid: tegevuspildid, väikesed toiduainete pildid; näpunukud/mänguloomad (Juta, Juss, konn).

Õigesti - märgi see ristiga vastavas lahtris.

Valesti- vale sõna või sõnavorm märgi täpselt vastavas lahtris.

Vastamata- kui laps jättis vastamata, märgi see ristiga vastavas lahtris.

Uurimisel kasutatav keelematerjal	Õigesti	Valesti	Vastamata
1. Pilt. Vaata, mis Jutal käes on? HAMBAHARI			
Vaata, mis Jutal jalas on? SOKID			
Vaata, mis siin on! KRAANIKAUSS			
Mida Juss teeb? KUIVATAB			
Millega Juss käsi kuivatab? (KÄTE)RÄTIKUGA			
<i>Võtta pilt ära.</i> Ütle konnale ka, mida Juss tegi? KUIVATAS (käsi)			
Vaata, mina ka kuivatan nüüd mängult käsi. Nüüd lõpetasin. Ütle konnale ka, mida ma tegin. KUIVATASID (käsi)			
2. Pilt. Vaata, mis need on! KAMMID			
Mida jänkud sellel pildil teevad? KAMMIVAD			
Millega Juss pead kammib? KAMMIGA			
<i>Võtta pilt eest ära.</i> Ütle konnale ka, mida Juss ja Juta tegid. KAMMISID			
Kammi sa ka! Mida sa teed? KAMMIN			
Mida me koos teeme? KAMMIME			
Konn ei saa kammida ilma ...(<i>Abi: milleta?</i>) KAMMITA			
3. Pilt. Vaata, mida Juss siin tahab teha? RONIDA			
Kes vaatab Jussi? LAMMAS			
Mis see lambal on? (<i>osutada kõrvale</i>) KÖRV			
Mina tahan ka ronida. Hakkangi ronima. Mida ma teen? RONID			

Ronime koos. Mida me nüüd teeme?	RONIME			
Nüüd ma väsisin ära. Mida ma tegin?	RONISID			
Aga mida sina tegid?	RONISIN			
Konnake tahab ka ronida puu otsa. Aga tal ei ole redelit. Konn ei saa ronida ilma ... (<i>Abi: milleta?</i>)	REDELITA			
4. Pilt. Vaata, mis Jutal käes on?	KORV			
Mis värvi on need seened? (<i>osutada kollastele ja siis punastele</i>)	KOLLASED, PUNASED			
Mitu kollast seent on? <i>Abi: Loe kokku, mitu on! Kui laps loendab: üks, kaks, kolm, siis üle küsida: mitu kokku on?</i>	KOLM			
Mitu punast seent on?	KAKS			
Oi, vaata, kes siia lendas!	LIBLIKAS			
Mis sa arvad, mida Juta tahab teha? (<i>Seeni</i>)	KORJATA			
<i>Abi: Kui laps ütleb võtta, siis korrata eeldatud sõna: jah, seeni korjata.</i>				
Mina ka korjan seeni. Ütle konnale, mida ma teen!	KORJAD			
Korja ka seeni. Mida sa teed?	KORJAN			
Mida me koos tegime?	KORJASIME			
5. Pilt: Siin pildil on kolm sõpra. Arva ära, kellest (<i>osutada vastavalt konnale, karule, jänesele</i>) ma räägin?				
1. Talle meeldib olla vees. Ta on rohelist värvi ja teeb krooks-krooks. Kellest ma rääkisin?	KONNAST			
2. Ta armastab mett süüa. Ta on suur ja tugev. Tema kodu on metsas. Kellest ma rääkisin?	KARUST			
3. Ta armastab hüpata. Tal on pikad kõrvad. Talle maitseb porgand. Kellest ma rääkisin?	JÄNESEST			
Kellele ma annan seene? (<i>Abi: kellele? Kui laps vastab abisõnaga (nt karu käte), siis ütleb uurija sõna lauses õigesti, nt Ma andsin seene karule. Teiste sõnade puhul on abiks vaid küsisõna.</i>)	KARULE, KONNALE, JUTALE/JÄNKULE			
Vaata, mida ma nüüd teen! Kellelt võtan seene ära? (<i>Abi: kellelt? Kui laps vastab abisõnaga (nt karu käest), siis ütleb uurija sõna lauses õigesti nt Ma võtsin seene karult. Teiste sõnade puhul on abiks vaid küsisõna.</i>)	KARULT, KONNALT, JÄNKULT/JUTALT			
Tegevus. Uurija imiteerib mõlema jänesega hüppamist: hop-hop. Ütle meile, mida me teeme?				

HÜPPATE			
<i>Uuri ja imiteerib jänkudega laulmist (mitte väga jälestega vehelda, vaid pigem hoida paigal): vabal viisil la-la-la</i> Ütle meile, mida me teeme? LAULATE			
6. Pilt. Vaata, mida Juta teeb! KIIGUB			
Vaata, mis Jussiga juhtus! KUKKUS			
Millelt Juss kukkus maha? KIIGELT/KIIGE PEALT			
Oi, Juss sai haiget. Vaata Jussi nägu! Juss ei ole enam rõõmus, Juss ei ole enam rõõmus, Juss on ... missugune? KURB			
7. Pilt. Vaata, mida Juta teeb? UJUB			
Vaata Jussi nägu! Juss ei ole enam kurb. Jussi nägu on ... missugune? RÕÕMUS			
Vaata, vees on konn ja part. Võtta pilt eest. Mida part ja konn tegid vees? UJUSID			
Mina hakkan ka ujuma. Uju sina ka! Mida sina tegid? UJUSIN			
7. Pilt. Vaata, mis siin laual on. TALDRIK, KAHVEL, NUGA			
Mida noaga saab teha? LÕIGATA			
Ilma milleta ei saa juua? TASSITA			
Aga millega saab suppi süüa? LUSIKAGA			
Vaata, mida Juta tahab süüa! Juta tahab süüa ... PORGANDIT, SEENT, PIRNI (Abi: kui laps ei tea toiduaine nimetust, siis öeldakse see ette: nt see on seen. Juta tahab süüa ... (mida?)) Protokoll märkida ära, millise sõna puhul abi osutasite.			
Juss sööb palju ... (mida?) PORGANDEID, ÕUNU, KAPSAID, PIRNE (Abi: kui laps ei tea toiduaine nimetust, siis öeldakse see ette: nt see on seen. Juta tahab süüa ... (mida?)) Protokoll märkida ära, millise sõna puhul abi osutasite.			
Mul läks ka kõht tühjaks. Sööme meie ka! Konnake tahab ka teada, mida me tegime? Nüüd sai kõht täis. SÕIME			
Mis sa arvad, mida nad nüüd teevad? LÄHEVAD MAGAMA			

Käändevormid

1. Õige vorm eeldatud sõnast (ka samatähenduslik (lapsepärase) sõna: mõmmile pro karule, jänkust pro jänese, kätekaga pro käterätikuga; ka kerge hääldusveaga, st hääliku asendamine, assimilatsioon, ärajätmine, nt pinni pro pirni, pilni pro pirni).

2. Õige vorm:

- sõnaasendus konteksti ja/või pildiga sobiva sõnaga (*harjaga pro kammiga*)
- sõna asendamine asesõnaga (*sellega pro kammiga*)
- õige vorm tüveveaga (*porgat pro porgandit*)
- sõna kuju muutva hääldusveaga (*jänkuts pro jänkust*)
- sõnaasendus + vale tüvevariant (*sedaga pro kammiga, juukseteta pro kammita*)

0. Vale

- vastamata
- algvormi (ainsuse nimetava) kasutus (ka samatähenduslik (lapsepärase) sõna (*porgand pro porgandit, mõmmi pro karust*)).
- vale käändevorm (*konnaga pro konnast*)
- vale käändevorm, vale arv (*tassidega pro tassita*)
- vale käändevorm, tüveveaga (*konnile pro konnalt*)
- õige käändevorm, vale arv (*porgandit pro porgandeid*)
- õige tüvi, vale lõpuvariant (*õuni pro õunu*)
- vale käändevorm mitte-eeldatud sõnast (*mõmmil pro konnalt*)
- õige vorm mitte-eeldatud sõnast (*kiisud pro kammid*)
- vastatud fraasiga (*tal ei ole käsigi pro kammita*)

1+2 = õige

0 = vale (veatüübid)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarja Vahter (sünnikuupäev: 29.01.1982)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Käändevormide moodustusoskus 3-4-aastastel lastel”, mille juhendaja on Signe Raudik

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi Dspace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi Dspace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 06.01.2016